

1925 чылдың август
31-де үнүп эгелзэн

Национальная библиотека
Республики Тыва им. А.С. Пушкина
СЕКТОР
ГОССТАТИСТИКИ

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

shyn.ru

№ 88
(19521)

2021 чылдың
ноябрь 24
среда

Хүннүн үнери — 08:20
Ажары — 16:10
Хүн дурту — 7:50

Садар өртээ хостуг 12+

Спорт

НАЧЫННАРНЫҢ ТИИЛЕЛГЕЗИ

Ам бо хүннерде шериг албаны эрттирип турар мөгелер аразында Иранның найысылалы Тегеран хоорайда болуп турар хостуг хүрешке 35 дугаар Делегей чемпионатында 140 чурттарның төлээлери киржип турар.

Хостуг хүрешке шыырак чурттар дегерези мөгелерин ол чемпионатче чоруткан.

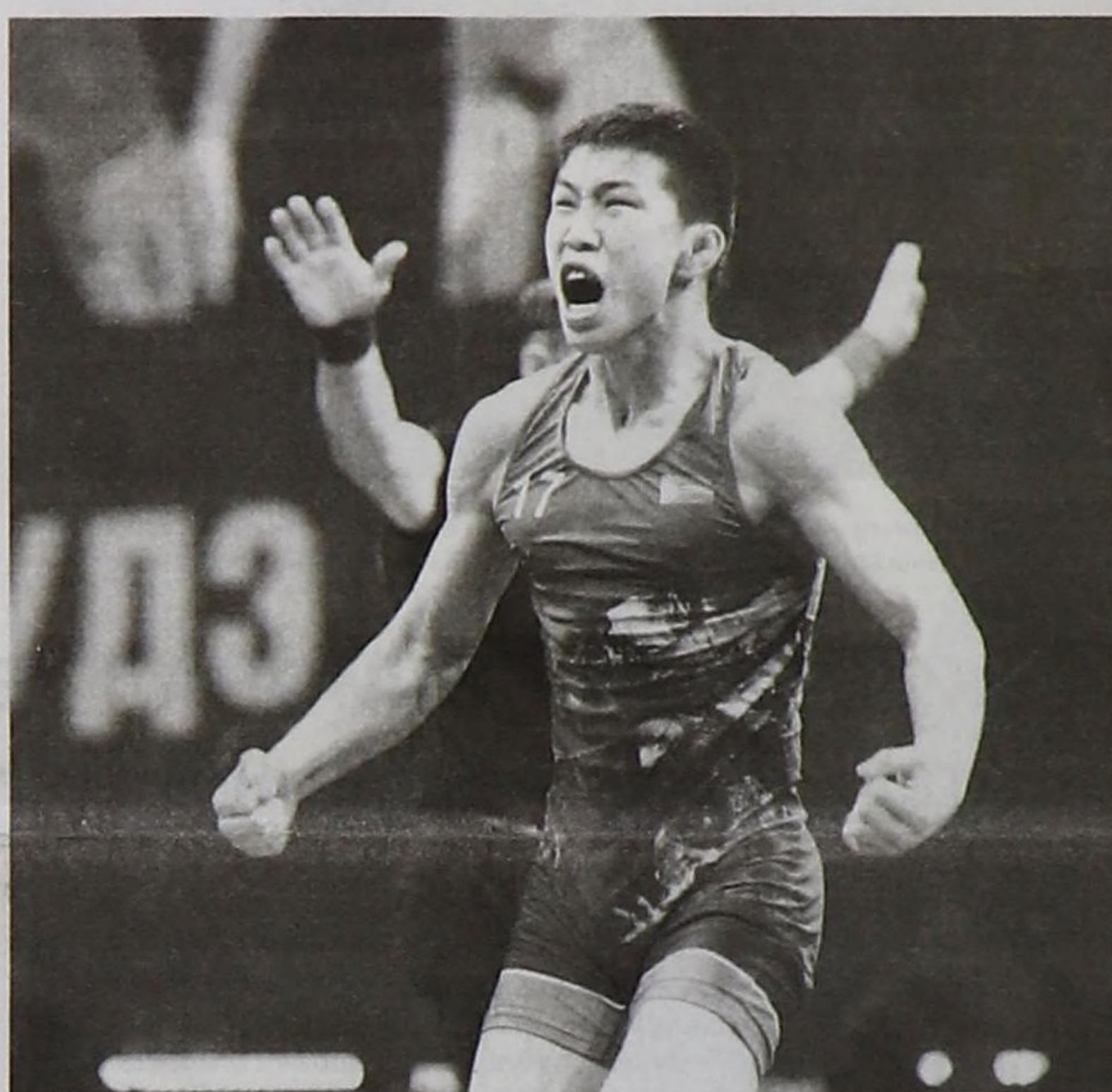
Ноябрь 22-де 61, 70, 79, 92, 125 кг чедир деңзиги мөгелер аразында алдын, мөңгүн, хүлер медальдарның эдилекчилерин илередир хүрештер доозулган.

Россияның шериг албаны эрттирип турар мөгелеринин хостуг хүрешке чыынды командазының составынче бо удаада ийи тыва мөге кирген турган. Ол дээрге 61 килограмм чедир деңзиге хүрешкен Начын Монгуш биле 70 килограмм чедир мөгелер аразында күжүн шензэн Начын Куулар-дыр.

Боттарының деңзилеринге финалче улуг бергедээшкин чок үнүп келген Начыннар, дора дизе мөңгүн медальды дергилеп алган турганнар.

Оларны алдын кылдыр хуулдуруп алыр делегейини шериг мөгелеринин аразында үжүүр былаашкан финал хүрешке Начын Монгуш хевистиң ээзин бүзүрелди-биле тиилээш, планын чедиишкинниг күүсеткен.

Баштай ол бодунуң удурланыкчызынга сан талазы-биле аштырып турза-даа, быжыг тура-соруктуун, тиилелгеже

чүткүлдүүн көргүзүп, чараш аргаларны ажыглап тургаш, ону 4-3 санга четкеш, ашкаш, тиилеп алган.

Чоокта чаа аныяктар аразында хүрежип тургаш, ам улуг улус аразында Россияның кол чыынды командазының 2 дугаар номери апарган Начын Монгуш шериг мөгелер аразында боду 60 килограмм бичии-ле ажып турар деңзиги хирезинде, 61 килограммче деңзигин «киир сывыртаан» бодундан оранчок ызыр мөгелерни арга-хорга-биле чиик октап чоруп органын көөрге, өөрүнчү-даа, чоргааранчыг-даа чорду!

База-ла бодунуң деңзигинден аар деңзиге (70 кг чедир) хүрешкен Начын Куулар финалда Арменияның төлээзин 2-1 санга удуп чоруп оргаш, сөөлгү минутта удурланыкчызының сөөлгү халдаашкынынга удур камгаланып шыдавайн бар-

гаш, сан талазы-биле аштырып алганы кончуг хомуданчыг болган.

Начын Куулар сөөлгү салыгда эдидини изии хевээр хүрешкен. Ындыг болганда, бир талазындан бодунуң доктаамал деңзигинден (65 кг чедир) аар деңзиге (70 кг чедир) хүрешкен Начын Куулар финал салыгда улуг температуралыг хүрешкени-ооң база тиилелгеже чүткүлдүүнүң бадыйкалы. Шериглер аразында Делегейиниң 3 дакпыр чемпиону Начын Кууларның бо удаада чаалап алганы мөңгүн медалы база алдын чайырлыг болган деп болур-дур.

Иранның найысылалы Тегеран хоорайга тыва мөгелер — Монгуш биле Куулар Начыннар алдын болгаш мөңгүн медальдарны чаалап алгаш, дергизи долу төрзэн Тывазынче чанып олары өөрүнчү болгаш чоргааранчыг.

Мерген КЫРГЫС.

Кыска медээлер

«АЛИСА» ҮН СИСТЕМАЗЫНЫҢ ТЫВАГА ДУЗАЗЫ

Интернет четкизинде «Яндекс» деп дилеп-тывар системада виртуалдыг үн «Алиса» таварыштыр Тываның чурттаакчылары эрге-чагырга органның билеп алыксаан айтырыгларын, дилеглерин база кирип болур эптиг арга тургустунган.

«Алиса, запусти навик «Инцидент Ме-неджмент» деп чугула код домакты чугаалапкаш, бодунуң айтырыгларынче кирип-

тер. Амыдыралда хүн бүрүде таваржып турар — чуртталга-коммунал ажыл-агыйы, өөредилге, кадык камгалалы, оруктар болгаш чаагайжыдылга айтырыгларын угаанныг ачы-дуза чедирелгезиниң системазынче кириген.

ВАКЦИНАЦИЯ ТАЛАЗЫ-БИЛЕ КАА-ХЕМ КОЖУУН МУРНАП ТУРАП

Тывага вакцинаның долу куру-зун азы (I база II компонентилерин) 89 муң 173 кижиге алган, «Спутник

лайт» — деп вакцина-биле кады санаарга, 131 муң 297 кижиге тарыткан азы 165 муң кижиге вакцина салыр планның 79,2 хуузу күүсеттинген.

60 хардан улуг назылыг кижилерниң аразында тарылга чорудар талазы-биле Тыва Республика Россия Федерациязында 85 регионнарның аразындан ийиги черни ээлеп турар. Эң идепкей-лиг вакцинация Каа-Хем кожуунда — 102,4, Өвүрде — 100,2, Таңдыда — 99,7, Чөөн-Хемчикте — 99,7 болгаш Чаа-Хөл кожуунда 97 хуу чурттаакчы чон тарылганы алган.

(Уланчызы 2-ги арында).

Бөгүнгү үндүрүлгедө:

КОЖУУННАР: ЧОН БОЛГАШ АМЫДЫРАЛ

Республиканың Чазак Даргазының оралакчы бүрүзү үш аңгы кожуунуң куратору болур.

3-кү арында

ӨГ-БҮЛЕГЕ РЕГИОННУҢ ИЕ КАПИТАЛЫН БЕРГЕН

Тывада хөй уруг-дарыглыг 196 дугаар өг-бүлөгө «Демография» национал төлөвилел ёзуугаар күрүнө деткимчезин берген.

4-кү арында

ХОЮМ ЧИГЕН КОККААРАКТЫ...

Бөрү кончуг угаанныг, кажар болгаш күштүг черлик араатан амытан. Шаг шаандан бээр бөрү араттарның малмаганынче халдап, оларны тудуп чип, улуг когаралды чедирип келген.

5-ки арында

(Төңүзү. Эгези 1-ги арында).

РОССИЯ МЭЭҢ
КӨРҮЖҮМ-БИЛЕ

Бүгү Россия чергелиг мөөрей-нин финалынга киржир эргени "Тывамедиабөлүктүн" аныяк журнализи Гюзель Кунзет, фотограф Буян Ооржак чаалап алган.

Олар «Тыва – кайгамчыктыг бойдус чурумалдыг девискээр» деп ажилын мөөрейге бараалгаткан. Россияның Эртем яамызының албан езу сайтында шупту ажилдарны көрүп болур. Тиилекчилерни онлайн бадылаашкын-биле шилиир.

ЧОНГА ЭПТИГ БОЛУР

Кызылдың Спутник микро-районунда бичии уругларның эмчи участоктарын ажиткан.

Ада-иелер ооң мурнунда уругларын эмчиледирде, хоорайда эмнелгеже барып турган. Чонга эптиг болуру-биле хоорайның 3 дугаар уруглар поликлиниказының салбырын МЖК-3 деп адресте хөй квартиралыг бажының оран-савазында кылып каан. Үш педиатр участоктары шупту 3800 уругларның кыдыкшылын шинчип хайгаараар.

Республиканың Кадык камгалал яамызының Спутникке аңгы эмчи салбырын ажитканынга чурттаачылар өөрүп турар. «Чаңгыс демниг Россия» партиясының депутаты Седен-Очур Кара-Сал улуг телевизорну белекке берген.

ХАКАСИЯГА
ТЫВА ДЫЛ ХҮНҮ

Хакас Республика шаг төөгүдөн бээр кожа-хелбээ чурттап келгени тыва чоннун төрзэн дылынга тураскааткан хунну ноябрь 28-те эрттирер деп турар.

Ол Абакан хоорайның Н.Г. Доможаков аттыг Национал библиотекасында болур. «Тыва дыл – чоннун өңчүзү» деп ном делгелгези болур. Тываның национал оркестринин солизи Евгений Сарыглар, хөөмейжи Тэрадо Мао болгаш сыгыт-хөөмей мөөрейлеринин тиилекчилери, республиканың Чогаалчылар эвилелинин кижигүнү Мария Кыргыс аңаа киржир.

Тыва дыл хуннун байырлалын эрттиреринге Абаканда студентилернин бөлүү дузалажып турар.

ЭМНЭЭН СООНДА,
ТАРЫДАР

Республиканың Перинаталдыг төвүнде ковидке удур вакцинация пунктузун ажиткан.

Перинаталдыг төп биле херзэжен улустар эмнелгезинче чүгле QR-код болгаш сөөлгү 6 айның иштинде ковид аарып турганын бадыткаар шынзылгалыг кириер. Хенертен эмчи дузазы хергелзэн байдалдар база турар. Ынчангаш ол эмнелгеге чыдып эмнедип турган улус, сааттыг херзэжен кижилер, эмчинин чөпшээрели-биле ковидке удур аңаа тарыдып ап болур. Эмнедип алган соонда, тарыдып алырынга эптиг байдалды тургускан.

АВАЛАРГА
БАЙЫР ЧЕДИРЕР

Республиканың Спортчу хем-чеглер эргелели ноябрь 23-30 хуннеринде «Аваңга байырдан чедир» онлайн мөөрейни чарлаан.

Чурук, шүлүк, чечен чугаа, чогаа-дыг-даа бижзэн байыр чедиришкенин мөөрейге хүлээп алырын организакчылар дыңнадып турар.

Мөөрейни декабрь эгезинде түңнээр.

БОЛУР-ЧОГУУР ЧҮҮЛДЕРНИ
УШТУП АЛЫРЫ АРТЫП КАЛЫР

Үш ай бурунгаар Тывага медицинаның үстүндөн адаанга чедир ижиштирип кириген медээлээшкин системазын (ВИМИС) ажылдадып кириген. Шак ынчалдыр Тываның Регионалдыг чүрек-дамыр төвүн ишти-федералдыг четкиге кошкан, ооң түңнелинде мында аарыг кижилерни чурттуң национал шинчилел институттары эмнеп, хайгаарап турар. ВИМИС – ол дээрже «Кадык камгалалы» национал төлевилелдин иштинге регионнарның медицина системазынче «Кадык камгалалынга чаңгыс аай чурагайлыг хевирни тургузары» угланышкын-биле ижиштирип кирип турары мурнакчы технологиялар болур.

Республиканың Кадык камгалал яамызының дыңнатканы-биле алырга,

Тывага ВИМИСти ижиштирип кириеринин ээлчеглиг чадазының шенээшкини бөгүн

доозулган. Ону онкология, акушер-гинекология база неонаталдыг адырларның системазынга ижиштирген. Специалистер чедишкенин кожуп доосканының соонда, ВИМИСтиң үлетпүр ажылгалының системазынга кожар чөпшээрелди бээринин дугайында чагыгы Россияның Кадык камгалал яамызынче чоруткан.

ВИМИСтиң системазынче аарыг кижинин дугайында бүгү медээ-дыңнадыгны кириер: аңаа чедиртинген эмчи дузазының хемчеглеринин, ооң аарыглар төөгүзүнүн дугайында. Аарыг кижини эмнеп турар эмчиге туржук, адыр аайы-биле национал эртем-шинчилел институттарының ажылдакчыларынга ук медээ-дыңнадыглар чедингир болур.

Тываның Регионалдыг чүрек-дамыр төвүнүн удуртукчузу Херелмаа Монгуш ВИМИС системазының эптин демдеглээн: «Бистиң эмнедикчилеривис эмчинин талазындан кичээнгелиг болурун негээрлер, ындыг болганда, федералдыг кураторларның талазындан хайгаарал чугула болбайн аан. Ооң-биле чергелештир, биске коллегаларывыстан үнелиг сүмелерни чогуур үезинде алыр арга-шинекиг алаар бис. А системазын үстүндө турар бедик деңгелдин эмчилеринге чүгле аарыг кижинин дугайында медээ-дыңнадыгларже киргеш, болур-чогуур чүүлдерни уштуп алыры артып калыр».

«ЭКОЛОГИЯ» НАЦИОНАЛ ТӨЛЕВИЛЕЛДИ
БОТТАНДЫРАРЫНГА
261 САЯ РУБЛЬ КӨРДҮНГЕН

2021 чылда Тывага «Экология» национал төлевилелдин иштинге үш регион төлевилелин – «Арга-арыгның кадагалалы», «Арыг чурт» база «Кадык бок артынчыларының мөөңү-биле ажаалдазы» – боттандыра-рынга 261 сая рубль көрдүнген. Республикага национал төлевилелдин боттанышкынының көскү түңнели – эргиде «Тыва кобальт» комбинадының хоралыг артынчыларын айыыл чок болдулары болур. Биезги шагның даг-болбаазырадылга бүдүрүлгезинин артынчылар шыг-жамырында ажылдарны «Геосинтетика» КХН дээр керээлиг организация «Арыг чурт» регион төлевилелинин иштинде чорудуп турар. Хоралыг артынчыларны айыыл чок болдуларының талазы-биле керээни ол 2021 чылдың сентябрь 30-де 100 хуу күүседип дооскан.

«Арга-арыгның кадагалалы» регион төлевилелинин иштинге кезип үрегдээн болгаш өлүп-кургаан ыяш-үнүштүн орунунга арга-арыгны катап тургузар ажылдар күүсеттинген. 820 га черге өзүмнерни олурткан, 6480 гектар черниң арга-арыын катап тургускан.

Ук регион төлевилелинин иштинге өртке удур ажылгаар 21 кезек техниканы: «Садко НЕКСТ» деп алды бедик автомобильди, «Урал» маркаң улуг чоруктуг дөрт машиназын болгаш кожуг-луг чеди квадроциклди садып алган. «Кадык бок артынчыларын мөөңү-биле ажаары» регион төлевилелинин иштинге 171 бок төгөр контейнерни база чук сава чыыр 35 экочеткини садып алгаш, ооң 11-ин муниципалитеттерге халас ажылгалга дамчыдып берген. Амгы үеде чамдык боктарны чыыр черлер Кызыл, Ак-Довурак болгаш Шагаан-Арыг хоорайларда, а ол ышкаш Сарыг-Сеп суурда ажылдап турар. Ол черлерде колдуунда бодун боду ажыл-биле хандырган хамаатылар ажылдап турар. Амды дээр-резинде сайгарлыкчылар чук саваларны чыып, хевир аайы-биле аңгылап, таптап база соңгаар болбаазырадыкчыларже чоргузуп турар. Шак ынчалдыр Каа-Хем кожуунун девискээринде бок чыып, хүлээп алыр черни Амир Салчак ажиткан. Ол ышкаш чук саваларның болгаш стретч-пленкаларның чылдазын ында чорудуп турар.

Найысылалда база бок-биле ажылдап турар сайгарлыкчы резин кылыглар болбаазырадыр боттун херзэн ажыдып алган. Хууда сайгарлыкчы Аюш Монгуш боттун бүдүргени резин кылыглар продукциязын: резин плитканы, пазл хевирлиг резин плитканы, шеверлел-каасталганың плитказын, кандыг-даа хемчээлдин тиг чок рулон шывыгларын бүдүрүп турар.

База бир бок хүлээп алыр чер Кызыл хоорайның Спутник микрорайонунда

Эрзинская кудумчузунда ажылдап турар. Ында чук саваны, стрейч-пленканы, саазын ораашкынны болгаш «Аян» фирманың шил савазының чылдазын, хүлээп алышкынны чорудуп турар. Чыгынган материалдарны эде болбаазырадылгаже чорудуп турар.

«Национал төлевилелдин боттанышкыны ТР-ниң Арга-арыг ажыл-агыйының болгаш бойдус ажылгалы яамызының регионга экологтуг байдалды экижидеринин талазы-биле ажыл-чорудулгазынга салдарлыг болуп, шимчeves-тээн ажылды өлүг туружундан шимчедир арганы берген» деп, ук яамыда оралакчы сайыт Григорий Ондар чугаалап турар.

2022 чылда ТР-ниң Арга-арыг ажыл-агыйының болгаш бойдус ажылгалының яамызы «Экология» национал төлевилелдин иштинге ам-даа бок-биле демисежир тускайжыттыг дериг-херекселди садып алыр деп планнап турар.

Артур ХЕРТЕК
белеткээн.

КОЖУУННАР: ЧОН БОЛГАШ АМЫДЫРАЛ

Республиканың Чазак Даргазының оралакчы бүрүзү үш аңгы кожуунун куратору болур. А сайыт бүрүзү бир кожуунун хөгжүлдөзү дээш харыылаар. Кураторлар Дээди Хуралдың депутаттары-биле кады ажилдаар. Сорулга чаңгыс – республикада кижилер бүрүзүнүн амыдыралын экижидери.

«Чонну дыңнап, оларның үзел-бодалын билип, байдалды ол-ла черге барып үнелеп көргөш, планнарны таарыштыр эде көрүп ажилдаар. Тодаргай кожуун, суму бүрүзүнүн ажил-херээн бистиң төлөвилелдеривис болгаш программалары-биле холбаштырар. Шупту улуска херек сорулгаларны болгаш түңнелдерни чүгле ынчан чедип ап болур, аар өртек-үнелиг частырыглардан чүгле ынчан чайлап болур» – деп, Тываның Баштыңы Владислав Ховалыг тайылбырлаан.

Кожуун бүрүзүнге методиктиг арга-сүмени берип, социал-экономика хөгжүлдөзүнүн айтырыгларын шиитпирлээринге бүгү тала-биле дузалажыр дагдыныкчы кураторлар, ТР-ниң Дээди Хуралының депутаттары ноябрь 16-17 хуннеринде сорулгалыг таныжылганы, хыналданы чоруткан.

ТООЛАЙЛЫГ СУУР ИНТЕРНЕТТИГ

Мөңгүн-Тайганың чаа куратору – республиканың чуратайлыг хөгжүлдө сайыды Аяс Бартан чоннуң ажил-амыдыралын, социал-экономика хөгжүлдөзүнүн чидиг айтырыгларын кожуунун удуртулгазы, ТР-ниң Дээди Хуралының депутады Ульяна Моңгуш-биле тус тузунда сайгарып чугаалашкан.

Чурттакчы чонга болгаш бюджет организацияларынга хөмүр-даш дажылгалы бо чылын орайтай бергенин кожуун чагыргазы тайылбырлаан.

Мөңгүн-Тайгада Тоолайлыг суур – Тыва Республиканың чээрби бир векте туттунган чаа сууру. Оң чурттакчыларының хөй кези – малчынар. Суурда бажыңнардан аңгыда, школа, клуб болгаш фельдшер-акушер пунктузу, электри станциязы бар. Бедик суур баштыг тайгалар, кашпал-сыннар ортузунда бичи сууржугаш «Телемедицина» деп төлөвилелдин ачызында интернеттиг апарган. Ынчангаш суурнуң фельдшери хоорайда азы кожуун төвүндө эмчи-биле телекоммуникация технологиязын таварыштыр сүмележи тургаш, аарыг кижиниң байдалын шинчидип болур.

Келир үеде чаа технологияларны ажил-амыдыралга хун бүрүдө ажил-аппа эгелээр, чуртталга бүрүнү-биле өскерлир, чуратайлыг трансформация болур дугайында тайылбырны чон улуг сонургал-биле дыңнаан.

рагайлыг хөгжүлдө сайыды Аяс Бартан ажилын түңнээн.

БИИ-ХЕМ ШЫҢГЫ АЖЫЛДААН

Бии-Хем кожуунун куратору – республиканың Чазак Даргазының оралакчы Елена Хардикова биле ТР-ниң кадык камгалал сайыды Анатолий Югай кожуунун социал объектилеринге барып чедип, чогуур хыналданы чоруткан. Республиканың Баштыңының даалгазы-биле кылып турар ажилдарны барып көргөн.

Өөреникчилер чөмгөрлөгезин организастаар талазы-биле чидиг айтырыгны Елена Хардикова аңа сайгарып чугаалашкан. «Уругларга изиг аш-чем кылып белеткээр оран-сава чедишпейн турар. Бо улуг эвес бергедээшкенин маңаа шиитпирлеп болур деп бодаар мен. Уруглар садынга улай кылып турар бажың тудуу доосту бээр, оран-сава хосталы бээр. Школачыларның аш-чемин аңаа кылып болур. Чүгле күженишкенин херек апар» – деп, куратор сүмелзэн.

Бии-Хемде 137 өскүс уруглар бажың оочурун манап турар. Бир бажыңны тудуп кылырынга бо чылын 1,5 сая рубль көрдүнгөн. Туран хоорайга чоокта чаа дөрт чаа бажыңның дүлгүүрүн элдеринге хүлээди берген. Аңгы амыдырап-чурттаар делгем чырык оран-савазынга олар өөрүп турар. Ынчалза-даа чедир кылыр ужурлуг чүүлдер бары илден. «Суг узар чер чок боорга, оранчок ыракта

Сүт-Хөл кожуун.

литика талазы-биле оралакчызы Орлан Байкара бүзүредип чугаалаан.

Бии-Хем кожуун.

Туранның ийи каът поликлиниказының капиталдыг септелгезинге 14 сая рубль чарыгдар. Аарыг кижилерни түр када кожуунун төп эмнелгезинде хүлээп турарын кол эмчизи чугаалаан. Республиканың кадык камгалал сайыды Анатолий Югай септелге ажилын боду хынап көргөш, ол декабрь ортузунда доосту бээр деп харыылаан.

Туранның девискээринде ийи хөмүр склады ажилдап турар. Кожуунун чонунга хөмүрнү хуу сайгарлыкчылар сөөртүп эккеп берип турар.

«Тываның Чазак Бии-Хемге хамаарыштыр хөмүр өрттэн доктаадып каан. Бир тонна хөмүр 3070 рубль болур. Хуу сайгарлыкчылар ол тариф өзүгээр садып турар. Социал объектилерни одаар хөмүр-дашты баш бурунгаар белеткеп каан, хөмүр чедишпейн баар деп чүве турбас боор» – деп, кожуунун амыдырал-хандырылга талазы-биле харыс-салгалыг удуртукчу Роман Васильев тайылбырлаан.

Бии-Хемге тус-тус төлөвилелдерниң боттандырылганын хынаан соонда, Елена Хардикова хуралга: «Шыңгы ажилдаандыр. Тываның Баштыңының август айда кээп чорааш берген даалгаларының барык шуптузу күүсеттинген» – деп түңнээн дээрзин «Тыва-медиабөлүктүн» корреспондентизи Чинчи Кашлык-оол дыңнаткан.

БЕШ ЧЫЛДЫҢ ХӨГЖҮЛДЕЗИ

Өвүр кожуунун удуртулгазы, республи-

ликаның экономика сайыды Меңги Кара-оол, саң-хөө сайыды Орлан Достай, ТР-ниң Дээди Хуралының депутады Байбек Моңгуш – олар кады хуралдааш, дараазында беш чылдың дургузунда аңаа чүнү кылып, сайырадып болурун сайгарган. Суму даргалары сорулгалыг планнарын таныштырган. Кылдыңган болгаш ам-даа чедир кылыр ажилдар дугайында кожуунун даргазы илеткээн.

«Келир үеде кожуунга экономика хөгжүлдө сайыралды чорудар дизе, бир-ле чүүлү кылып, бүдүрүп, чонга ажыкты, суурларга херек биче бүдүрүлгелер турары чугула. Социал объектилерни тудары, капиталдыг септелгелерни үезинде кылыр. Күрүнениң аңгы-аңгы программаларына чогуур үезинде киржири хөгжүлдө эң-не улуг деткимче» – деп, республиканың экономика сайыды Меңги Кара-оол түңнээн.

Өвүрнүн социал-экономика хөгжүлдөзүн тус-тус яамалар-биле демнежи дугуржурунун чугулазын демдеглээн.

ТЕС-ХЕМЧИЛЕРНИҢ САНАЛЫ

Кол сорулга – сонгукчуларның чагыгы-биле ажил, кожуунун удуртулгазынга методиктиг дуза чедирери болганда, ТР-ниң Дээди Хуралының депутады Артур Монгал биле республиканың күш-ажыл болгаш социал хөгжүлдө сайыды Эдуард Сандан ажилчын хуралды эрттирген. Чыргалаңды суурда «Эзирлер уязы» спорт залы, Самагалдай ортумак школазының библиотеказы, чөмненир чери болгаш бо үеде кылдынып турар тудугларны хынап көргөн.

Тес-хемчилерниң хөгжүлдөге хамаарыштыр санал-оналын дыңнааш, улаштыр оларны ажилдап көөрү-биле протоколга демдеглээн.

ИШКИН СУУРГА ШКОЛА ХЕРЕК

Сүт-Хөлдүн куратору – Чазак Даргазының оралакчызы Уран-оол Ондар болгаш республикада өөредилгениң оралакчы-сайыды Владимир Моңгуш, ТР-ниң Дээди Хуралының депутады Олег Сарыглар кожуунун болгаш сумуларның даргалары, идепкейжи чону-биле ужурашкан.

Кызыл-Тайга, Ишкин, Хөр-Тайга, Бора-Тайга суурларда социал объектилерниң тудугларның ажилына хыналданы чоруткан. Тудуг-даа, септелге-даа ажилдарын чоннуң демнежи кылып турары өөрүнчү болган. Школа башкылары, өөреникчилери-биле ужуражып, изиг чем хандырылганын база хынаан. Ишкин суурнуң эң чидиг айтыры – школа чогу дээрзин башкылар чугаалаан.

Бай-Тайга, Барыин-Хемчик, Чөөн-Хемчик, Чаа-Хөл, Улуг-Хем кожууннарның

(Уланчызы 4-кү арында).

Тоолайлыг суур.

«Кожуунун чону-биле ужуражып, ажил-херээниң байдалы-биле таныштым. Орук инфраструктуразы, энергияның чедишпези, тудуг, харылзаа, социал адыр, медицина, культура болгаш өөредилге талазы-биле айтырыгларны эрге-чагырга деңгелинге көдүрүп, берге чүүлдерни кады шиитпирлээр деп дугуруштувус» – деп, республиканың чу-

чурттап турар опекун кырган-авамның бажыңдан суглап ап тур мен» – деп, Екатерина Григорьева хомудалын ажыы-биле чугаалаан.

«Бажыңнарны тудуп тургаш, чедир кылбаан чүүлдери бар. Ажилды бүрүнү-биле хүлээнип алган тудугжуларга ол хомудалдарны дамчыдып берген бис» – деп, кожуун чагырыкчызының социал по-

КОЖУУННАР: ЧОН БОЛГАШ АМЫДЫРАЛ

(Төнчүзү. Эгези 3-кү арында).

кураторлары болгаш ТР-ниң Дээди Хуралының депутаттары чоннуң кириген чагыгларын боттандырып күүседирде, социал-экономиктиг хөгжүлдени чедип алырда, кады демниг ажилдаарын дугурушкан.

ШАЛЫПКЫН АЖЫЛДААР

Тываның Баштыңы Владислав Ховалыг куратор бүрүзүнүн илеткелдерин дыңнаан. Ол дугайында социал четкиде арнынга бижээн: «Бо чайын ажилчын үнүүшкүннеримниң соонда Тываның кожууннарынга кандыг өскерлишкиннер болганын дыңнадым. Республиканың шупту булуңнарында өөредилге, кадык камгалалы азы экология-даа адырында хоочураан бергедээшкиннери шиитпирлеп турар, улуг хемчээлдиг ажилдарны күүседип шыдаан-дыр.

Херек кырында улуг-даа, биче-даа ажилдар каттай-хаара чаңгыс чер-чурттугларывыстың хун бүрүдө амыдыралын экижидип турар. Ол дээр-ге-ле

бистиң ажилывыстың кол сорулгазы-дыр. Ону шиитпирлээринге идепкейлиг болуп, дарый шимченип, шалыпкын ажилдаа-

ры-даа, чамдыкта тус-тус черлерниң удуртукчуларының чаныш-сыныш чок, кызымак чоруу-даа негеттине бээр.

Кызыл, Барыын-Хемчик, Бии-Хем кожууннарының демниг чурумнуг ажилын демдеглээн. Мээң аңаа барып чорааным соонда, яамылар болгаш өске ведомстволар-биле кады ол байдалды өскерттир дээш, тодаргай базымнарны кылган-дыр. Кандыг-даа хыналда системазы-биле алырга, өске өөрүнден астыгып озалдаар таварылгалар турар. Чамдыкта чөптүг эвес, аңгы-аңгы чыл-дагааннар-биле Чөөн-Хемчик, Улуг-Хем кожуун болгаш Ак-Довурак хоорай чыдып каап турар-дыр. Кураторлар болгаш муниципалитеттерниң удуртукчуларын-дан шалыпкын ажилдаарын негеп тур мен. Бир эвес нарын чүүл тыптып келген болза, ындыг бергелерниң чүге ол-ла черинде тапталып турарын чугаалавайн, ону шиитпирлээр өске аргаларны саналдаар херек. Ажилды чүгле үре-түннелдиг кылыр херек»

Куратор бүрүзү хувааттыг кожууннарынга дараазында айда барып четкеш, чон-биле харылзажып ужуражыр.

Чаа-Хөл кожуунда.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ БАШТЫҢЫНЫҢ ЧАРЛЫКТАРЫ

«Тыва Республиканың
алдарлыг тренери»

хүндүлүг атты

В.П. Алексеевке

тыпсырының дугайында

Күш-культура болгаш спортту сайзырадырынга кириген үлүү, Тыва Республиканың спортчуларын белеткээринге үре-түннелдиг кады ажилдажылгазы база бедик үре-түннелдери дээш «Тыва Республиканың алдарлыг тренери» хүндүлүг атты Виктор Петрович Алексеевке – Красноярск крайның чыныгы команданың кол тренеринге тыпсыр.

Тыва Республиканың Баштыңы
В. ХОВАЛЫГ.

Кызыл хоорай

2021 чылдың ноябрь 23

№501

Тыва Республиканың Баштыңының Хүндүлел бижии-биле шаңнаарының дугайында

Күш-культура болгаш спортту сайзырадырынга кириген үлүү, Тыва Республиканың спортчуларын белеткээринге үре-түннелдиг кады ажилдажылгазы база бедик үре-түннелдери дээш Тыва Республиканың Баштыңының Хүндүлел бижии-биле

Асет Серикбаевти – Казах Республиканың хостуг хүреш талазы-биле чыныгы команданың кол тренерин,

Майрбек Нагабекович Юсуповту – Казах Республиканың чыныгы команданың тренер-консультантызын шаңнаар.

Тыва Республиканың Баштыңы
В. ХОВАЛЫГ.

Кызыл хоорай

2021 чылдың ноябрь 23

№502

ӨГ-БҮЛЕГЕ РЕГИОННУҢ ИЕ КАПИТАЛЫН БЕРГЕН

Тывада хөй уруг-дарыглыг 196 дугаар өг-бүлөгө «Демография» национал төлөвилел ёзуугаар күрүнө деткимчезин берген.

Бии-Хемниң Суш суурда чурттап турар Илмурадовтарның өг-бүлезинге бо чайын үш ийи төрүттүнген. Ийи кызын – Камила биле Карина, а огулун Сайын-Белек деп адап алганнар. Олар ам беш уруглуг болгаш, хөй ажы-төлдүг деп эрге-байдалдыг апарган.

– Үш ийистеривис төрүттүнген соонда, регионнуң ие капиталын, үш дугаар болгаш оон соонда төрүттүнген уруглары дээш өг-бүлевиске социал төлөвирни

ол аажок улуг деткимче болгаш өг-бүле бюджетиниң элээн хөй кезии-дир. Чаа төрүттүнген уругларның идик-хеви, азы-чеми, оларның сайзыралыга дүүшкен ойнаарактарының өрттээ чиик эвес болгай. Бис, ада-иелер, уруг-дарыывыска эң эки шынарлыг чүүлдер турарын күзээр болгай бис – деп, Чейнеш Илмурадова өөрзүн сеткилин үлөшкен.

2021 чылда өг-бүлөгө беш дугаар болгаш оон дараазында уруу төрүттүнген азы оларны азырап алган болза, ол өг-бүле регионнуң «Демография» төлөвилелиниң киржикчизи апар. Ол өг-бүлени деткип, 57 734 рубль төлөвирни чаңгыс катап бээр.

ТР-ниң Күш-ажыл яамызының төлээзи Чечена Дудуп хөй ажы-төлдүг Илмурадовтарның өг-бүлезинге байыр чедиргеш, регионнуң ие капиталының сертификатын тывыскан. Фехридин биле Чейнеш Илмурадовтар оон мурнунда Узбекистанга чурттап турганнар. Республиканың Чазаның деткимчези-биле төрзүн Тывага көжүп келгеш, Суш суурга турумчуп чурттай берген. Дун огул Камолидин – 3-кү класстың өөреникчизи. Ийи дугаар огул Карим 4 харлыг, амдыызында садик барбайн турар.

Бии-Хем кожуунуң чагыргазы бо өг-бүлени 2022 чылда губернаторнуң «Социал хөмүр-даш» төлөвилелиниң киржикчилериниң даңзызынче кириген дээрзин республиканың Күш-ажыл яамызының парлалга албаны дыңнаткан.

3-4-кү арыннарны
Рада ДЕМЧИК белеткээн.

бээриниң дугайында билдиришкин кириген бис. Оон аңгыда өг-бүлөгө хары угда үш үрүг төрүттүнгенде, «Демография» деп национал төлөвилел-биле аңгы төлөвир бээр чорду. Күш-ажыл болгаш социал политика яамызының специалистери шуптузун белеткеп долдуруп бердилер. Бистиң өг-бүлевиске

ХАДЫҢ СУУРНУҢ ӨӨРҮШКҮЗҮ

Каш чылдыр дургузунда чоннун сагыш-сеткилиниң өйүп чораан чүүлдериниң бирээзи -- суурнун автооруу. Чазак Даргазының даалгазы-биле ында чазалыг орукту септеп кылып турар.

Хадың суурга улуг делгем болгаш чырык чаа фельдшер-акушер пунктузун «Кадык камгалалы» национал төлөвилелдин шугуму-биле 2020 чылда кылган. Ол дугайында 31 чыл күш-ажылчы стажтыг фельдшер Өшкү-Саар Дагба мынча дээн:

– Эрткен вектиң 80 чылдар үезинде тудуп каан чуртталга бажынын эмчи пунктузу кылдыр эде кылып каан турган. Чаа ФАП тудуп бергенинге канчаар-даа аажок өөрүп турар улус-тур бис. Дерилгези, эт-севи-даа – чаа, а суг хандырылганы биле чунар, арыглары өрзэлдери – иштинде. Ажылга кончуг таарымчалыг байдалды тургузуп каан.

Суурнун фельдшериниң ажылы чымыштыг. Эмчилерниң эки ажылының дугайында чон база чугаалаан. Чүге дээрге ол участка барык ийи чүс хире уруглар болгаш улуг назылыглар бар. Эмчини дүне-даа, хүндүс-даа келдирти бээр. Ылаңгыя чазын, күзүн орук аргыжылгазы берге үеде дүрген дузаның автомашиназының келири саадай бээр. Фельдшерлери мурнай келгеш, эмчи дузанын чедирип турарлар.

«Хадыңның чурттакчылары суурунга чедир аай-дедир бичии када халдып четкеш кээр апарган болгаш, оруктуң экижээнин билип турарлар. Фельдшер пунктузунга барып чордувус. Суурнун эмнелге албан чери аажок аянын чорду» – деп, Бии-Хем кожууннун куратору Елена Хардикова магадаан.

Р. ДЕМЧИК белеткээн.

ХОЮМ ЧИГЕН КОККААРАКТЫ...

Бөрү кончуг угаанныг, кажар болгаш күштүг черлик араатан амытан. Шаг шаандан бээр бөрү араттарның мал-маганынче халдап, оларны тудуп чип, улуг когаралды чедирип келген. Ынчангаш кижилер ооң-биле үргүлчү демисежи чораан. “Хоюм чиген коккаарактың азыг-дигин сыккан болза...” деп сөстөрлүг ыры ооң херечизи.

Бөрүнүн мага-бодунун шынары безин бир янзы. Ооң кежиниң өңү колдуунда көксүмээр куу боор, ынчангаш кижилер ооң дугайында элти-ле “көк бөрү” деп чугаалажырлар. Тываның девискээринге кызыл болгаш кара өңнүг бөрүлөр база шаандан бээр аңчыларга, малчыннарга бо-ла таваржып тургулаан. Бөрүлөрниң аразындан кызыл өңнүг бөрү какпаларга кактырбайн, хоранны чивейн баарын хоочун аңчылар эскерип көргөннөр. Кызыл өңнүг бөрү ховар дириг амытаннарга хамааржыр, ынчангаш ону Кызыл дептерже кири бижээн. Аңнап өлүрери хоруглуг болганындан бо хевирниң бөрүлөриниң саны Тываның девискээринде элээн көвүдээнин аңчылар болгаш аңчылар агыйының тускай эртемиглері демдегледип турарлар.

Кара өңнүг бөрүлөр база Тывада бар. Бо хевирниң бөрүзүн аңнап өлүрери хоруглуг эвес. Улуг-Хем кожууннун Ийи-Тал сумузунун девискээринге бөрүлөрни сегиртип аңнап тургаш, кара өңнүг каш-даа бөрүнү аңчылар адып өлүргөннөр.

Эрткен чүс чылдың сезен чылдарына чедир Тываның девискээринге бөрүлөрниң саны дыка хөй эвес болгаш, олар республиканың мал-ажыл-агыйына улуг экономиктиг когаралды чедирбейн келгеннөр. Чүге дээрге бөрүлөрниң санын аңчылар ажылының специалистери чылдың санап тодарадып, оларның санын өйлеп аңнап турган. Чижээлээрге, 1980 чылдың кыжын бөрүлөрниң саны Мөңгүн-Тайга кожуунга 30 хире баштан хөй эвес, чигеппе санаарга, 100 дөрбелчин километр девискээрге 5 хире бөрү чоруп турар болган.

Бөрүлөрни хораннап өлүрерин 2000 чылдарның эгезинден албан ёзуу-биле хоругдаан. Ындыг хемчегниң бир чылдагааны бөрүлөргө салган хоранны дилги дээн ышкы өске-даа араатан черлик амытаннар чиггеш, хораннанып өлүп, оларның саны эвээжээни болган.

Бөрүлөрни хораннап өлүрерин хоругдаандан бээр оларның саны Тываның девискээринге дүргени-биле көвүдээн. Харын-даа мырыңай хөлүн эрттир көвүдээш, чүгле малчыннарның мал-маганынга эвес, оларның боттарына айыылдыг апарганнар. Бөрүлөр мал-маганче чүгле одарларга халдаар эвес, оон кедерээш, малчыннарның турлагарынче безин халдап турар болу бергеннөр.

2007 чылдың август – сентябрь айларда бөрүлөр Сүт-Хөл кожууннун малчыннарының мал-маганынче удаа-дараа халдап, оларны тудуп чип, үзе-чаза соккан. Бөрүлөрниң халдаашкынындан өлгөн малдың эът-ханын республиканың ветеринария лабораториязынга шинчилеп көөргө, калчаа аарыгның им-демдээ илереттинген.

2007 чылдың октябрь айда Бай-Тайга кожууннун Даштыг-Тей деп черде малчынның кыштаанче бөрү халдап киргеш, бир бызааны, сес хойну, ийи хаванны, бир касты болгаш ытты үзе-чаза сол каапкан. Мал-маганын камгалаан малчынның бодунче база бөрү халдааш, ону ызырган. Бөрүге балыглаткан малчынны Кызыл хоорайда республика эмнелгезинге эккеп, ооң балыг-бышкыын эмнел, калчаа аарыгдан араан азы аарываанын шинчилеп көргөн.

Даштыг-Тей девискээринде кыштагларже бөрүнү халдаашкыны ол күзүн уламчылаан. Аал-оранче киреринден кортпас апарган бөрү тыптып келгенинден малчыннар кичээнип, ооң халдаарына ок-боолуг белеткенип алган турган болгаш, кыштагларның бирээзинче ол бөрү халдааш, адып өлүрткен.

Республиканың эрге-чагыргазы бөрүлөргө удур демиселди күштелдирип, бөрүлөр аңнаар аңчылар бригадаларын тургузуп, бөрүлөрниң санын кызырар талазы-биле шыңгыы хемчеглерни ап чорудуп келзе-даа, араатан аңчы бо хевирі өзүп көвүдөп турар хевээр. Оларның санын кызырар талазы-биле аңчылар хемчеглер ыңдыг-ла кончуг эки түңнелдерлиг эвес бооп артпышаан. Чижээлээрге, 2011 чылдың октябрь айның 1 – 2 дүнезинде Барыын-Хемчик

кожууннун Шекпээр сумузунун Баян-Кол деп черде малчын турлагже бөрүлөр халдааш, элээн хөй шээр малды чок кылганнар.

Ол-ла 2011 чылдың январь 31-де Кызыл кожууннун девискээринде Ондум деп черде Кара-Кожагар даг баарына оъттап чораан хойларже бөрүлөр халдааш, оларның 78-зин өлүргөн. Баян-Кол болгаш Эрбек сумуларның девискээринде малчыннарның мал-маганынче бөрүлөр халдаан, эвээш эвес когаралды чедирген таварылгалар болгулаан.

Малчын кыштаглар хамаанчок, суурларже бөрүлөр кирип турганының таварылгалары бар.

2012 чылдың февраль 24-түн хүнүнде Мөңгүн-Тайга кожууннун Мугур-Аксы суурже калчаа аарыг бөрү киргеш, аңаа таварышкан-на кижі бүрүзүнче халдап чораан. Суурнун аъш-чем садының чанынга турупкан машинадан үнгөн херээжен кижіже бөрү халдай бээрге, чолаачы машиназы-биле бөрүнү бастырып өлүргөн.

Калчаа аарыглыг бөрүге ызырткан кижилерниң шуптузун республиканың халдавырлыг аарыглар эмнелгезинге чыттырып, айыылдыг аарыгга удур хемчеглерни ап чоруткан. Амыдырал-чуртталгазының, ажил-ижиниң аайы-биле бөрүлөрниң халдаашкынынга таваржып болур малчыннар дээш өске-даа кижилерге калчаа аарыгга удур тарышкыны кылып чоруткан.

2018 чылда Эрбек суурнун чурттакчызы эртегиниң 6 шакта даштыгаар үнүп кээрге, олче хенертен бөрү халдаан. Аныяк эр кижі күштүг, аваңгыр капшагай болгаш, араатан амытанга алдырбайн барган.

Тываның девискээринге каш бөрү туруп болурунга хамаарыштыр ап чоруткан тускай шинчилелдер ёзугаар алып болза, оларның саны ниитизи-биле 700 хире болур ужурлуг. Бо хире санныг бөрүлөр мал-маганга дыка айыылдыг эвес, мал-ажыл-агыйына улуг экономиктиг когаралды чедирбес. Чылдың-на чорудуп келген санаашкыннар-биле алырга, республиканың девискээринде 2019 чылда – 1 637, 2020 чылда – 1 728, 2021 чылда 1 388 бөрү бар болган. Тускай шинчилелдер ёзугаар чигеппе доктааткан санындан бөрүлөр амгы үеде барык-ла ийи катап хөй-дүр. А ол дээрге оларның мал-маганга болгаш кижилерге айыылы ийи катап улгатканы-дыр деп чугаалап болур-дур.

Мал-маганга болгаш кижилерге бо араатан аңчы айыылдыг чавырылдыларының бир аргазы кылдыр өлүрткен бөрүлөрниң кештерин өртектиг хүлээп алырын республиканың Бойдус курлавырларының болгаш экология яамызы организаастаан. Бир улуг бөрүнүң кежин дужаганы дээш 7 муң рубльди төлөп берип турар. Өлүрткен бөрү кештери дээш аңчыларга 2019 – 2020 чылдарда 1 миллион 276 муң рубльди төлөп берген. Бир эвес ол-ла чылдарда бөрүлөрдөн когаралды санап көөргө, сан-чугаайлар мындыг. 2019 чылда бөрүлөрниң мал-ажыл-агыйына чедирген когаралы 77,7 миллион рубль турган болза, 2020 чылда когарал 73,8 миллион рубль болган. Бөрүлөр аңнааны дээш аңчыларга төлөп берген акшадан бөрүлөрниң чедирген когаралы барык 70 катап хөй-дүр. Бир эвес дужааган бөрү кежи дээш төлөвири ам-даа улгаттырар болза, аңчыларның бөрү аңнаар тура-соруу улам киткээр чадавас. Бөрү аңнаары белең эвес болгаш хөй чарыгдалдыг үүлө дээрзи билдингир. Ооң үнезин чүгле аңчы боду эки билер. Ок-боо, бензин, аъш-чем өртээ, аңчыларның шүүдөли дээш санап көөр болза, бир бөрү кежи дээш 7 муң рубль акша ыңдыг-ла кончуг орулгалыг эвес херек деп сөглөп болур-ла-дыр.

Бөрүлөрни аңнаарының амгы сезонунун хуусаазы 2021 чылдың август 1-ден 2022 чылдың март 31-ге чедир. Тываның девискээринге хар чагган, бөрүлөрниң кайда чоруп турарын истеп тып, аглап аңнаарына таарымчалыг байдал тургустунган. Ынчангаш бөрүлөрни аңнаары кидин түлүк деп болур. Чижээлээрге, Чаа-Хөл кожууннун идек-кейлиг аңчылары бо чылдың эгезинден бээр 17 бөрүнү чок кылган. Булуң-Терек сумунун девискээринде Хаяалыг-Дагда деп черде малчыннарның мал-маганынче халдап турган кыс бөрүнү малчын болгаш аңчы Мөндөле Кара-Кат узуткаан. Малчыннарның мал-маганын, ал-боттарын бөрү айыылындан чайлатканы дээш аңчыны Чаа-Хөл кожууннун чагыргазы шаңнаар деп шиитпирлээн.

Бөрү аңнаан аңчылар олча-омактыг, хөй акша-төгерикиг-ле болзунам!

Шаңгыр-оол МОҢГУШ.

Национал төлевилел

КӨДЭЭ ШКОЛАДА — ЧУРАГАЙЛЫГ ЛАБОРАТОРИЯ

Шуйнун ортумак школазы мурнакчы технологияларны ажыглап турар. Көдээ школаларга өөредилгениң шынарын бедидер сорулга-биле, Шуй ортумак школазында «Өзүлдең чери» (Точка роста) ийи төптү тургускан.

Ол төптөрдө амгы үениң мурнакчы технологиязы ёзугаар кылган чурагайлыг лабораториялар бар. Ынчангаш уруглар физика, химия, биология эртемнеринге практика кырында опыт-дуржулгаларны, хоорай школазында үе-чергезинден дудак чокка кылып турарлар. Оон аңгыда, бүдүмелдерниң электри эрттирер-эрттирбесин хынап, нитраттарның деңгелин, кислота бар-чогун көрүп өөренип ал-

ганнар. Чурагайлыг микроскоптарга үнүштерниң, хензиг амытаннарның өзүлдезин-даа хайгаарап болур.

«Өзүлде чериниң» дерилгезиниң ачызында школага химия эртемниң уткашынарын делгемчидип, уругларның билин ханыладып, шинчилелдер чорудар болгаш төлевилелдер тургузар ажылды организаптап турар бис» — деп, химия башкызы Айслана Хертек дыңнадып турар.

«Өөредилге» национал төлевилел-биле республиканың школаларында «Өзүлдең чери» деп 87 төптү ажыткан. Бойдус-биле харылзаалыг болгаш гуманитарлыг-даа эртемнерни өөредиринге чурагайлыг лабораторияларны, дерилгелерни школа бүрүзүнге тургузары үениң негелдези болур.

Р. ДЕМЧИК белеткээн.

ТЫВА ДЫЛ, ТЫВА ПАРЛАЛГА ДУГАЙЫНДА

Эрткен неделяда «Контактыда» деп социал четкиде амы-хууда арынымга Тыва Республиканың тыва дылды камнап-кадагалаар, сайзырадыр ужурлуг ийи улуг яамының парлалга албаннарының социал четкилерде берип турар медээлери тыва дыл кырында шуут үнмейн турарының дугайында бижээн турган мен.

Бо чазын чазак-чагырга солчурунун бетинде ТР-ниң Баштыңының «Шын» солунга быжыглап каан турган чөвүлекчизи «Яамыларның парлалга албаннары шуут ажыл кылбас апарган. Орус дылга медээлер берип кааш, оозун тыва дылче очулдурбас, тыва дылга медээлер бербес апарган» деп чугаалаан деп бадыткал бар. Ол хире улуг эрге-дужаалдыг болганда, кол чүве — Тыва Республиканың Баштыңы — Чазак Даргазының деңгелинге кандыг-даа айтырыг көдүрүп болур, олче кирер болгаш санал-онал кириер эргелиг ол дарга шын эскеригни кылган. Ындыг-даа болза чүге ол айтырыгны эң бедик деңгелге чиди-биле тургуспаанлы? Бо айтырыгга харыны чүгле ол дарга боду берип болур. Бир болза ол дарга айтырыгны тургузарга, үстүнде удуртукчулар чогуур хемчээни алып туржук, херекке албааны-даа чадавас.

Ынчангаш ТР-ниң яамыларының парлалга албаннары социал четкилерде арыннарынга болгаш яамыларның албан ёзунун сайтыларында медээлерни колдуунда орус дылга берип турар хевээр.

Эрткен неделяда ТР-ниң Баштыңы Чазаның Даргазы Владислав Ховалыгның тыва дыл инспектору албандужаалга томуйлап кааны Сайзана Сергеевна Товуу-биле ужурашкаш, ТР-ниң күрүне органның парлалга албаннары тыва дылга медээлер шуут бербестей бергениниң дугайында дүвүрел-биле чугаалаан мен.

Ооң бир херечизи Тыва Республиканың Чазаның тыва дылда үнүп турар парлалга органы — «Шын» солунга парлаары-биле медээлер ТР-ниң яамыларындан болгаш албан органның парлалга албаннары шуут келбестей бергени болур.

Тыва дылда бижээн, солунга парлаарына шуут белен медээлер хамаанчок, орус дылда бижип каан медээлерни бергеш, «Орус дылдан тыва дылче очулдургаш, «Шын» солунга парлап көрүңер» деп дилеп турганын мен бо чылдың май айдан тура «Шын» солунун редакциязынга ажылдай бергеш, чаңгыс-даа көрбедим. Алызы барып, ол-бо яамыларның парлалга албаннары тыва дылда үнүп турар солуннары боттары база доктаамал номчуп, ында үнген чүүлдерниң, ылаңгыя оларга хамаарышкан айтырыгларны, санал-оналдарны орус дылдыг азы тыва-даа болза, тывалап билбес удуртукчуларынга, ха-

рысалгалыг ажылдакчыларынга тыва дылдан орус дылче допчулап-даа бол, очулдуруп берип турар ужурлуг.

Ам бо хүнде «Шын» солун-биле дорт, эки үре-түннелдиг ажылдап турар парлалга албаны — ТР-ниң Чазаның парлалга албаны болур. ТР-ниң Дээди Хуралының парлалга албанының тыва солуннар-биле харылзаазы сөөлгү үеде көзүлдүр кошкаан деп кады ажылдап турарым коллегаларымдан дыңнадым.

Эрткен неделяда Чазак бажыңыга, бо үеде чазак кежигүнү эвес-даа болза, база-ла улуг эрге-дужаалдыг бир дарга-биле ужуражы бердим. Ол мени арай чемелекссэн хөөн-биле «Тываның цемент заводунун тудуун сен соксадып кааптың бе?» — деп айтырыг салды. «Канчап бардыңар, совет үеде тудуп эгелзэн турган Тываның цемент заводунга ажылдаар дээш, Красноярскиниң цемент заводунга барык 2 чыл ажылдап, стажировка эрткен чаңгыс борбак тыва специалист мен-дир мен. Тываның цемент заводунун тудуунун төөгүзүнүн дугайында «Шын» солунда бижип каан мен» — дээримге, ол дарга харын улаштыр менче кадалбайн барды.

Ол удуртукчу албан-дужаалдыг кижиниң чугаазының аяны «Ыдыктыг Хайыракан дааның эдзэнге цемент заводун тутпас чүве болза, Шагаан-Арыг хоорайның келир үези чок, аңаа немей школа туткан херээ бар бе?» дээр болду.

Чижек кылдыр үстүнде киригеним ийи факт-барымдааларны шүүштүрүп көргөш, дыка муңгараан мен...

Бирээде, тыва дылды камнап-кадагалаар, сайзырадыр деп дыка бедик индирлерден медеглеп, улуг хурал-суглаалар эрттирип турзувусса-даа, херек кырында күрүне органның тыва дылга медээлер бээринге безин тоомча чок апарганындан...

Ийиде, тыва дылда үнүп турар республика солуннарынга (ол дээрге ам бо хүнде мүн-не «тынныг», ажылдап чоруур «Шын» болгаш «Тываның аныяктары»-солуннар-дыр) үнген санал-оналдар Тываның чазак-чагыргазына шуут четпейн турарындан...

Шаанда, эрткен чүс чылдың 90 чылдарының эгези, ортаа үезинде ТР-ниң Дээди Хуралының Даргазының дузалакчызы, Дээди Хуралдың депутаты болуп ажылдап турумда, ынчангы парламентиниң парлалга албаны, очулдурукчулар бөлүү орус-тыва солуннарга

үнген медээлерниң, санал-оналдарның орус-тыва дылга кыска допчулалын (дайджест) кылып турган. Ол допчулалдардан орус дылдыг болгаш тыва-даа болза, төрзэн дылын билбес удуртукчуларывыс тыва солуннарда чүү дугайында бижип турарын билип ап турган. Херек апарганда, ол солуннарда тыва дылга үнген чүүлдерни бедик мергежилдиг очулдурукчулар оларга тодаргай болгаш делгереңгей кылдыр очулдуруп берип турган. Ол ажылды Седен Кудурукпаевич Хертек баштаан арга-дуржулгалыг, орус, тыва дылды арыг билир очулдурукчулар кылып турганын сактыр-дыр мен.

Ам бо хүнде орус болгаш тыва-даа болза, төрзэн дылын билбес удуртукчуларывыс, тыва дылда үнүп турар солуннарда чоннуң болгаш аңгы-аңгы адырларга ажылдап чораан хоочуннарның, амгы үениң-даа специалистериниң санал-оналдарын шуут билбес болуп турарын үстүнде кириген чижээм херечилеп турар-дыр.

Чүгле олар эвес, тывалаар тыва удуртукчу даргаларывыс тыва солуннар номчуп турар чүве ирги бе? — деп сөөлгү үеде каразыым күштелип олар деп болур мен. «Ынчаарга тывалаар тыва даргалар тыва солуннар номчувас, орус дылдыг болгаш тывалап билбес даргалар ол солуннарда чүнү бижип турарын шуут билбес, сонугурагас чүве болза, мен мында, «Шын» солунда, чүнү канчап олурар кижини мен?!?» деп бодалдар сөөлгү үеде бажымга бо-ла кирип кээр апарганын чажырбас мен. Ол дугайында дүвүрелимни тыва дыл инспектору Сайзана Товууга база илереткен мен.

Дүвүрелимниң кол ужу-утказы — тыва дылды камнап-кадагалап, сайзырадыр дизе, хамык чүвени бажындан, чазак-чагыргадан эгелээр болза эки-дир деп, Сайзана Сергеевна билди ышкаш...

Ооң мурнунда «Шын» солунун тургузукчулары Тыва Республиканың Дээди Хуралы болгаш Чазан турган. «Шын» солун аңгы юридиктиг эрге-байдалдыг, агар санныг, бюджетте ону үндүреринге көрдүнген тускай акшаландырышкыны, ооң кырындан солун боду база эвээш эвес орулгаларны ажылдап ап чораан. Ам бо хүннерде ол үелерни чүгле улуг тынып сактырдан өске, моон соңгаар чүү болуру билдинмес арткан.

Бир-тээ, чугаа тыва парлалганың салым-чолунун дугайында болганда, «Контактыда» бодум арынымга ноябрь 17-де бижээн чүүлүмнү маңаа долузу-биле кириер-дир мен. Ону номчааш, тыва парлалга, тыва дылда үнүп турар солун-сеткүүлдер, номнар дугайында болгаш тыва дылывыс дугайында бодалдарыңарны илередип, санал-

оналдарыңарны ол-ла социал четкилер таварыштыр-даа болза илередиңерни улуу-биле дилээр-дир мен, хүндүлүг чаңгыс чер-чурттугларым. «Шын» солунга парлаары-биле санал-оналыңарны манап турар. Мени ам бо хүнде дүвүредип чоруур тыва дыл, тыва парлалга, тыва солуннар, тыва дылга ном үндүрүлгези дугайында айтырыглар черле чөптүг, шын кылдыр шиитпирленир дээрзинге идегелим, бүзерелим амдызында хөмүр ышкаш карартыр өже бербээн. Ынчангаш ол дугайында Тыва Республиканың Баштыңындан эгелээш, Дээди Хуралдың депутаттарына чедир чагаалар бижиириңер артык эвес.

«Контактыга» ноябрь 17-де Мерген Анай-оолдун арынынга үнген чүүл:

«Бөгүн тыва дыл дугайында айтырыгны элзэн делгереңгей көдүрдүм ышкаш.

Мээң бодалым-биле, тыва дылды ылап-ла камгалап-кадагалаар, сайзырадыр дизе, дараазында хемчеглерни дарый алыры чугула.

Бирээде, Тываның ном үндүрер черинге амгы тыва үжүк-бижикти тургузарына улуг үлүг-хуузу кириген, арыг тывалаар турган Александр Пальмбах ышкаш улус ажылдаары күзенчиг.

Чижээ, тывалардан артык тывалаар апарган, Тываның күдээзи, америк Шон Куирк ышкаш тывалап билир улус кончуг тааржыр...

Ийиде, тыва дылда үнүп турган «Шын» болгаш «Тываның аныяктары» солуннарның бот-тускайлаң чоруун катап эгидер болза эки.

Ам «Тыва медиабөлүк» парлалга бажыңынче бактаап кирип турар тыва солуннары телевидение, орус дылда солуннар-биле кады кожуп каанын база черле эде көөрү күзенчиг.

Чеченчидип чугаалаар болза, чижээ, «Шын» солун тыва быдаа-дыр. Ону борщ болгаш өске-даа чөмөр-биле холуп кааптарга, оон винегрет-даа эвес, анаа-бир билдинмес холумак үнген. Ындыг чөм орта чиртинмес болбайн канчаар...

Бо айтырыгларны таптыг шиитпирлөөс чүве болза, тыва дылывыс, чеже-даа хурал-суглаа эрттирип турзувусса, эстип, чидериниң каалама оруунче кирип бар чыдар деп болур...

Ам чаңгыс идегеп — уруг-дарыын арыг тывалаар, өг-бүлезинге чүгле тывалажыр кылдыр өөредип-кижизидип алган, тыва дыл инспектору деп эрге-дужаалды тургускаш, аңаа арыг тывалаар, орустаар, англиээр, кыдаттаар Тываның төлөптиг кызын томуйлаан Тываның Баштыңы — Чазаның Даргазы Владислав Товарищ-тайович Ховалыгга.

Тыва чоннуң улуг идегели, бүзүрели-биле соңгуп алган даргавыс черле бо талазы-биле дээштиг болгаш үре-түннелдиг хемчеглерни ап чорудар боор дээрзинге амы-хууда бүзүрээр-дир мен».

Мерген АНАЙ-ООЛ,
Тыва Республиканың алдарлыг
ажылдакчызы.

Кадык-чаагай амыдырал дээш

ШЫН СӨС БАЗА ДЕМНИГ ЧОРУК

Ноябрь 20-де Субедей аттыг спорткомплекске Бүгү-делегейниң телевидение хүнүгө тураскааткан спортчу маргылдаалар болуп эрткен. Хей чон, көрүкчү, аарыкчылар чок залче коронавируса удур бүгү кызыгаарлаашкынныг негелделерни хажытпайн, хемчегниң киржикчи бүрүзү баш бурунгаар QR-кодун көргүскөш, эртип турганын демдеглээри чугула.

Өске чылдарда Тываның журналистери Телевидение хүнүн ынчаар черле демдегледейн турганы шын. Январь 13-те – Россияның парлалга хүнүн шупту – радио, телевидение болгаш парлалга ажилдакчылары ниити профессионал байырлалывыс кылдыр демдегеп чаңчыга берген турдувус. Ам ол үелер эрткени бо. Чүге дээрге чамдык коллегаларның чиңгине хамаарылгалыг, чижээ Радио хүнү, билдирер-билдирбес эрте бээр турду.

Бо удаада ТР-ниң Чурагайлыг сайзырал яамызы (мурнунда ады ТР-ниң Информатизация болгаш харылзаа яамызы) шак мындыг хемчеглерни доктаамал эрттирер дээнин оралакчы сайыт Идегел Тумат журналистерге дыңнаткан. Ону шупту бир үн-биле деткип, чөпшээрештивис. Болган спортчу

Парлалга ажилдакчыларының командасы.

маргылдааларның тургузукчузу, үс-түндө адаанывыс яамы болгаш холдинг шаңналдар талазы-биле дыка-ла "холу элбек" болду. Бир-тээ баштайгы эртип турар маргылдаа болганда, тиилекчиниң кубогун көжүп чоруур кылганы база чөптүг. Медальдардан аңгыда, ийи хой, дөрт улуг, дөрт ортумак торттарны үлөп турда, төнмөс ышкаш сагындырды ийин. А хемчегге республикада бар телекомпаниялар шупту – КТРК "Тыва", "Тыва 24", 108 телеканал киришкен. Оларга немей парлалга ажилдакчыларының холушкак командасы олардан чыдып калбаан бис.

Маргылдаа үезинде команда бүрүзү тиилээр дээш, бар-ла күжү-биле шырбайып ойнап турдулар. А бистиң, парлалга ажилдакчыларының, командасы оюндан, чүгле киржилгеден таалап, амырап тургаш, "Хөглүг старттарга", бут бөмбүүнге уттургаш, ниити сан аайы-биле үш дугаар черге төлөпиг болдувус. Чогум бо маргылдаага парлалганың холушкак командасы дыка-ла демниг, хей-адывыс бедик кириштивис. Ылаңгыя команданың капитаны, "Тываның аныктары" солуннуң аныяк корреспондентизи Гюзель Кунзет ырларга, команда шупту флешмоб танцылап, болган хемчегге байырланчыг шинчи кириген деп, өске эш-өөрүвүс демдегеп турдулар. Черле ынчаш, чаңгыс аай хеп-сын талазы-биле ылгалдыг болгаш хөглүг-даа, чаңгыс кижиге демниг команда деп маргылдааның эрттирикчилери база онзалап демдегеп турду.

Түннелинде, найырал тиилээн-даа болза, бирги черни "Тыва 24" телекомпанияның командасы ээлээш, көжүп чоруур Кубокту, ийи хойну алгаш барган. Артканнарынга медальдар болгаш чигир-зиг белектер онаашкан.

Маргылдаа маргылдаа-ла ыйнаан. А профессионал ажил-иживиске база шакла мындыг демниг болган болзувусса, ылаңгыя шын сөс дээш бүгү журналистер арыг-шынчы ажилдаар болза, дыка-ла онза ийик дээн бодалдар хемчег соонда бажымдан үнмейн шаг болду.

К. МОНГУШ.

Сактыышкын хүнү

Орук озал-ондаанга амы-тын-ын чарылган кижилерге Бүгү-делегейниң сактыышкын хүнүн Тываның орук инспекторлары чылдың-на эрттирип турар.

Ноябрь 21-де сактыышкын акциязы республиканың Күрүнэ автоинспекциязының ажилдакчылары болгаш Кундустуг суурнун, Кызыл, Ак-Довурак хоорайларның ортумак школаарында «Аныяк орук инспектору» деп бөлгүмнүн өөреникчилериниң киржилгези-биле болган.

Уруглар автоорук озал-ондааның түңнелинде, бо чылын амы-тын-ын чарылган 12 бичии кижилерниң аты-назы, назы-харын бижээн плакаттары

тудуп алгаш, Кызылдың төп кудумчузун дургаар кылаштышкан. Автоаварияга когарааннарның аразында авазының хойнунга тудуп алгаш чораан чаш төлү-

даа, чолаачы мергежилин өөренип албаан элээди оолдар-даа бар. Чуртталганы ам-даа көрбээн он үш харлыг ийи оол биле бир хар беш ай назылыг чаш киж

база-ла чолаачыларның буруузу-биле амы-тын-ын чарылган.

Кудумчуга хүн бүрүде аргыжып чоруур бичии чаштар-даа, улуг кижилер-даа бажыңга каң кадык чанып кээр ужур-луг дээрзин сагындырар сорулга-биле, «Аныяк инспекторлар» чүрек дүрзүлүг брелоктар чогаадып кылган.

Сөөлгү үеде болган орук озал-он-дактарының шын чуруктарын көргүзерин хоойлу-дүрүм болгаш кижизиг чоруктуң негелдези чөпшээрэвес. Айыыл-халап соонда үрелик автомашины эвакуаторга сөөртүп аппаарга, өрт машиналары келгеш, күштүг суг агымы-биле орукту арыглап кааптар дээрзин эвээш улус билер.

Кижии бүрүзү мээң-биле кажан-даа чүү-даа болбас дээрзинге бүзүрөп чурттап чоруур. Ынчалза-даа айыыл-халап карак чивеш аразында болурун утпайн, онза кичээнип, бичии школачыларның кыйгырыын кичээнге аяп, кудумчуга орук дүрүмнүн хажыт чокка сагып чоруу эргежок чугула.

Тыва Республикада ИХЯ-ның Күрүнениң орук шимчээшкениниң айыыл чок чорук инспекциязының эргелели.

Р. ДЕМЧИК очулдурган.

ЧИМИС СЕРГО: «ӨӨРЕНИКЧИЛЕРИМГЕ ЧОРГААРЛАНЫР МЕН...»

Кожавыс УВС аймакта чурттап чоруур чаңгыс чер-чурттууус, тыва кыс Чимис Серго Улангомнун 2 дугаар школазында ажилдап турар. Интернет дамчыштыр бодунуң хууда арнында хүн бүрүде солун медээлерни төрөөн дылынга таныштырып турар боорга, сонугаан айтырыгларымны социал четки таварыштыр «ужудуп» чоруткан мен.

— Улангомда каш чыл чурттаан база Саян дагларының эдээнде төрөөн Тываңарже удаа-дараа чанып турар силер бе, Чимис Сергеевна?

— Тывамдан 2007 чылда көжүп келдим, барык 15 чыл ишти Улангомда чурттап чоруур мен. Чаныксанчыг болбайн канчаар, кижиниң өскөн-төрөөн чери ышкаш эргим чүве чок. Үе-шаг эки турда, ай санында төрөөн черимче үргүлчү чанып турдум. Ам бо хамчык аарыы нарыыдаан үеде ыңай-бээр чорууру арай берге-дир.

— Өг-бүлөңер-биле таныштырып көрүңерем. Уругларыңар каш дыл билер?

— Өөм эззиниң адын Ядамсурэн Намхай дээр, ийи кыстыг бис. Уругларым ачазы энергетика шугумунда күрүнэ компаниязында ажилдап турар. Бодум Улангом хоорайның 2 дугаар школазында орус дыл башкылап турар мен. Улуг урууус адын Анунаа дээр, Сүт-Хөлгө төрүттүнген, тыва дылга тергил эки чугаалаар, бижиир. Амгы үеде Москвада Россияның Улустарның найыралы университетиниң (РУДН) экономика факультетиниң 2-ги курсчузу. Бичии урууус Итгэлэн, тывалаарга, Идегел дээн, Кызылга төрүттүнген. Итгэлэн ам 3 харлыг, уруглар садыңче барып турар, тыва дылга чаа-ла өөредип эгелээн мен. Бажыңывыска колдуунда-ла моол дылга чугаалажыр бис.

— Чимис Сергеевна, интернационалчы өг-бүлө-дир силер, ынчаарга өөңер ээзи-биле каяа таныжып алдыңар?

— Солун айтырыг-дыр, ийе, моол — тыва өг-бүлө бис. Ол төөгү мынчаар эгелээн чүве. 1999 чылда Тываның күрүнэ университетинче өөренип кирип алган мен. Моол өңүктөрүм-биле университетке студентилеп тургаш таныжып алган мен. Тыва, моол студентилер дыка найыралдыг, демниг өөренип турган бис. Ынчаар-ла кады өөренип чорааш, эгин-кожа чурттаар ийи чүрек ужуражы бээр салымныг болдуvus. А кудаысты Моолга база Тывага эрттирген бис.

— Моол школачылар орус дылдан аңгыда, каш даштыкы дыл өөренип турар ирги?

— Орус, англи дылдарны өөренип турар. Моол школачылар колдуу англи дылды улуг сонугал-биле өөренир. Школа программасында англи дыл кичээлдеринге кириген шактары хей. А орус дыл сонугаар уруглар база бар. Бодум моол, орус дылдарны билер мен. Сүт-Хөлдүн Кара-Чыраа суурга төрүттүнгөш, өскөн мен.

— Силерниң-биле чугаалашкан «Новости Монголии» деп солунуң корреспондентизи орус дылга

айтырыгларны салган бе?

— «Жизнь Увс аймака», «Увс аймактың амыдыралы» деп солунуң корреспондентизи-биле моолдап чугаалаштывыс. Ооң соонда «Новости Монголии» солунче чорударга, олар моол дылдан орус дылче очулдурга, парлаан.

— Чимис Сергеевна, силерниң өөреникчилеринер орус дылга (ЕГЭ) күрүнениң чаңгыс аай шылгалдаларын дыка эки дужаап турар деп номчаан мен. Ол чедишкиннерниң дугайында база чугаалап бериңерем?

— Башкы ажылында 14 чыл иштинде бараан болуп ажилдап чор мен. Бо чылдың түңнелин чугаалаар болза, мээң ийи өөреникчим Мунхсаруулын Марал-Од 800

баллга дужааган. Шылгалданы 100 хууга күүсеткеш, 800 балл алып дүрүм бар. А Г. Энхцэцэг 98 хууга күүсеткен, 767 баллды алган. Мен бо ийи өөреникчини орус дылга 7-ги класстан тура белеткээним түңнелинде, чедиш-киннерлиг болганнар. Эрткен чылдарда дооскан оолдар, уругларым аймак болгаш регион чергелиг олимпиадаларга чедишкинниг кирип турган. Марал-Од барыын регионун орус дыл олимпиадазынга тиилээн, а бо чылын ийи студентивис ЕГЭ-ге бедик баллдары дээш Томск хоорайга өөренири-биле халас стипендияны алганнар. Эрткен чылын 6 студентимге Россияга өөренири-биле халас стипендияны берген, оларның ийизи аарыг хамчыктың уржундан интернет дамчыштыр өөренип турарлар. Ынчангаш өөреникчилеримге чоргаарланыр-дыр мен.

— УВС аймактың улуг-биче чону орус дылга кайы хире сонугалдыгы?

— Орус дылга сонугалдыглар бар. А школа программасында 7, 8 болгаш 9-ку классчыларга неделяда 2 шакты кириген. А 10-гу класстар орус дылды боттускайлаң өөренип ап турарлар. Орус дылга аймак олимпиадазынга 9-11 класстарның өөреникчилери кирир, а өөреникчизи чедишкинниг болур болза, башкының шалыңыга хууну немеп бээр. Ынчангаш башкы-даа, өөреникчи-даа дыка кызымак боор. Башкылар өөреникчилерин кичээлден дашкаар арга-биле база белеткеп турар. Олимпиада башкылар аразында база эртип турар. 2017 чылда Увс аймактың башкылар аразында эрткен орус дыл олимпиадазынга 3 дугаар, а 2018 чылда тиилээн мен. Улангомнун 2 дугаар школазында кады ажилдап турар эш-өөрүмге мени деткип чорууру дээш өөрүп четтиргенимни илередип чоруур мен.

— Моол — тыва чоннарның чаңылдары колдуу демей болгай, ынчангаш амыдырал-чуртталгага берге айтырыглар турбаан боор аа?

— Ийе, езу-чаңылдарымыс демей чоннар-дыр бис. Шаг-төөгүдөн бээр кожа-хелбээ чурттап чоруур болгаш, бот-боттарывысты дыка эки билчир бис, ынчангаш меңээ берге эвес болду. Уругларым ачазы кезээде мени деткип чоруур, ада-иези, төрөлдери шупту эп-найыралдыг, чаңгыс демниг. Өөм эззиниң кырган-ачазы 76, кырган-авазы 74 харлыг. Олар база Улангомда чурттап олурарлар.

— Чугаавысты доозуп тургаш, аныяк-өскөнгө кандыг сүме чагыыр силер?

— Эртем чокта, эртен-даа дүн деп үлегер домак бар болгай. Эртем-билигилге болза, кижии каяа-даа торулбас, оруу ажык болур.

— Чагыг-сүмени берип, ажык чугаалашканыңар дээш четтирдивис, Чимис Сергеевна.

Ася ТҮЛҮШ чугаалашкан.

Чурукту Чимис Сергонун хууда архивинден алган.

«ШЫННЫҢ» почтазындан

МУҢ КИЖИ АРАЗЫНДАН БИР-ЛЕ КИЖИ ОНЗАГАЙ

Эдер-оол Шаравиевич Ондар бистиң аравыска чораан болза, бо чылын 80 харлаар турган. Ол Тываның база бир ховар кижилериниң бирээзи чораан деп эш-өөрү, дөргүл-төрели сактып, бодап чоруур.

Кижиги бүрүзү чырык черге төк кээп дүшкөн төрзөн черлиг, ада-өгбө дамчаан уктуг-дөстүг, ызыгуурлуг болур. Бо чүүлдүң маадыры Эдер-оол Ондар чоннуң чугаалажыры-биле алырга, базарга-ла көк, эдерге-ле хек, барыксанчыг Чайлаг-Алаак деп черге төртүтүнген. (Бажың-Алаакты шаанда Чайлаг-Алаак дээр турган). Бо черге бир-ле дугаар өргөн хал, баглааш тургускан үндезин чурттагыч Эдер-оол Шаравиевич Ондарның кырган-ачазының адазы Ондар Даржаа болган.

Ынчап чоруй, Ондар аймактыг дөргүл-төрөл-даа, чоок-кавының аалдары-даа көжүп кээп, мөөңөжип чурттап берген, ынчалдыр суурнуң таваа салдыган. Амгы Бажың-Алаак суурнуң баштайгы ожуун салып, үндезилзэн аныяк кижиги Эдер-оол Шаравиевич Ондарның дөрт салгал бурунгаар өгбөзи Ондар Даржаа 5 оглун эрес-кежээ, ажилгы, аңнаар-балыктаар кижилер кылдыр өөредип алган.

Эң улуу Ондар Барыңмаа, шолазы Узун-Аңчы, Эдер-оол Шаравиевичиниң кырган-ачазы Бопуңнаан (Кумзат) Шаажаң-Хөө (Хүндүжүк) — лама башкылар. Бо төөгүнү Деспижек Ондар азы шолазы-биле (Кызыл партизанның) уруу, Эдер-оол Ондарның улуг угбазы, улустуң алдарлыг башкызы Эртине Деспижековна биске чугаалап берген. Эдер-оол Ондарның ачазы Шаравии Барыңмаевич Ондар — Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны, Кызыл Тук ордениниң эдилекчизи. Авазы Бичи-Уруг Кара-Ламаевна Ондар — Маадыр ие. Ол он бир ажи-төлүн божааш, кижизидип өстүргөн. Бо өг-бүлениң ажи-төлү шупту угаангыр-сагынгыр, эки өөренир, ажил-ишке кежээ, тускай эртем-билигил кижилер болган. Оларның аразында кандыг мергежилдин кижилерин чок дээрл: математика башкызы, бухгалтер-экономист, садыгжы, почта эргелекчизи, эмчи сестразы, библиограф, чолаачы, бызаңчы болгаш малчын-даа кижиги бар.

Олар шупту чонунуң мурнунга ак сеткилдиг ажилдааннар. Эдер-оол Шаравиевичиниң кырган-ачазы Ондар Барыңмаа, Эртине Деспижековнаның ачазы Ондар Деспижек (Кызыл партизан) кады төрзөн алышкылар. Олар үргүлчү кышкы-даа, чайгы-даа хонаштарга кожалхелбээ чурттавышаан, аразында аралажып, бот-боттарына эвилең-ээлдек,

ажы-төлүңгө аажок ынак, тыва чоннуң төрөлзирек ёзу-чаңчылдарын сагып чурттап чорааннар.

Эдер-оол Шаравиевич Ондар бодунуң эш-өөрү-биле школаны эки дооскан. Кызылга, экзамен хүлээп алыр комиссия мурнунга, шылгалданы чедишкенин эртип ап, Москваның Г. В. Плеханов аттыг улус ажил-агыйының институтунче дужаап кирип алган.

Студентилеп чоруурда, сапык идиктерлиг, фуфайкалыг, хөйлеңниг Москвага келген мен дээр кижиги. Өөредилгезинге дыка кызымак, чаңгыс кичээл-даа эр-тирбес, конспект кылып, бижип ап чораан. Кажан сессия эгелей бээр, зачет, экзаменнер дужаар үеде эш-өөрү ооң конспектилерин дилеп алыр, хунаажыр чорааннар.

Эдер-оол Шаравиевичиниң сактышкыннары-биле алырга: “Чаңгыс-курсчуларым баштай мени эскербес, оон сөөлүңдө кээп, мээң өөредилгеге чүткүлдүүмнү билип кааннар. Эң-не кол чүүл кады өөренип турган эштерим вьетнам оолдарның меңээ хамаарылгазы кончуг эки, эп-найыралдыг эдержир чораан бис. Бирээзиниң ады Хоанг Шанг, өскезин Мин дээр. Чамдыкта өрээлинче-даа чалаар, аш-чөмүн делгеп салыр. Эрткен вектиң 1960 чылдарында оларның чуртунга чаа-дайын болуп турган. Сөөлүңдө барып, күжүр эштерим бар ирги бе, өлүм-чидимге душпаан ирги бе деп бо-ла сактып, бодап кээр апарган мен”.

Эдер-оол Шаравиевич ада-иезинден черле акша дилевес, боду өөрөнмишаан, ажилдап турган. Садыг-саймаа черлеринге чүдүрүкчүлөп, кассага-даа ажилдап турган. Дээди өөредилге чери институтун декабрьда чедишкенин дооскаш, бодунуң изиг күзели-биле шеригже чорупкаш, ракета кезээңге барган. Узбекистандан келген Рустам деп эжи-биле шериг-албанының кадыг-бергелерин шыдажып эрткеннер.

Шеригден халажып чорупкаш, “УАЗик” машинага олуруптарга, эжи ооң соондан хол чайып, маңап кээрге, машина турупкан. Эжишкилер куспактанчыпкаш байырлажып турда, Рустам чаа сапогун эжинге уштуп бергеш, ооң эрги сапык идиктерин кедип алган. Ооң соонда безин каш чылдар улаштыр чагаалажып, удур-дөдир аалдажып, хөй чылдарда эдержип келген.

1964 чылда Плеханов аттыг институту чедишкенин дооскаш, бухгалтер-экономист мергежилди кедип алган. 1965 чылда Кызылдың кооперация техникумунга башкылап ажилдаан. Ынчангы совет садыг биле кооперация ийи аңгы адыр турган. Ол теманы сайгаржып, очулгазын дүнекиниң 1-2 шапка чедир белеткеп, кичээл планын тургусушаан, башкы кижиниң ажилының делгем оруунче шымнып кирген. Москвадан келген саң-хөө дептерлерин бодап, санап, сургуулдарга билдингир кылдыр тайылбырлап өөредип турган. Башкылап ажилдаарына сонугал, харысалганың тытып келген үези ол болган хевирлиг.

Ажылыңче эртеңиниң 7 шак алып турда-ла чоруй баар турган. Күскү дүжүт ажаалдазында студентилер-биле суурларже үнүптер. Чамдык студентилерниң идиктери, чылыг хеви чок болгулаар.

Башкылар бир-ле арганы тып, оларны хепкерип алырлар. Студентилерниң аразыңа чалгаа, дөдир оолдар, кыстар база бар боор. Ындыгларга таарыштыр бир-ле педагогтуг арганы ажылап тургаш, чедир кылдырып, ажилдың туюлунга чедер кылдыр кижизидилге ажылын чорудар апар. Башкы кижиге сургуулдарының иштики делегейин билири чугула дээрзин ол ынчан билген.

Эдер-оол Ондар дыка номчуттунар кижиги чораан. Номнар болгаш солунсеткүүлден билип алган чүүлдерин сургуулдары-биле харам чокка үлежип, оларның мөзү-шынарын кезээде бедидип, кижизидилге ажылынче сагыш салып чораан. Доостурган сургуулдары төлөптүг кадрлар, специалистер болуп, чурттуң аңгы-аңгы булуңнарына бухгалтерлер, экономистер болуп ажилдап чоруурлар. Башкызы Эдер-оол Ондар-биле ооң чуртталгазының сөөлгү хүннеринге чедир харылзаазын үспейн аралажып, сүмележип чорааннар.

Черле ынчаш, аныяк назынында Эдер-оол Шаравиевич техникумунуң кандыг-даа ажылынга идепкейлиг киржи, комсомол, партия органның база бир кол кижиги болуп, идепкейжи, ак сеткилдиг, шынчы, ажылынга бердинген мөзү-шынарын көргүзүп чорааны уттундурбас. Кыска хуусаалыг өөредилгеге Алтай, Кострома дээш өске-даа хоорайларже база өөренип чоруп турган. Ниитизи-биле 15 чыл башкылап ажилдааш, база бир дээди эртемни кедип ап, Москваның кооперация институтун доозуп алган.

1979 чылда Тываның профэвилелдерниң область чөвүлелиниң даргазы Тамара Норбу чалаарга, Эдер-оол Ондар саң-хөө килдизиниң эргелекчизинге томуйлаткан. Эдер-оол Ондар ажылынга бердинген, чон-биле, ылаңгыя профэвилелдин активчилери-биле ажилдаар, оларны өөредир ажылынга эң-не идепкейлиг, ханы билигилг специалист кылдыр бодун көргүскен. Ол ажилдап турар үеде профэвилелчи дадывырның чылдазы доктаамал күүсеттиниң, акшашалың талазы-биле кандыг-даа бергедээшкенин турбаан. Профэвилелдер ажилдакчылары база активчилери ай, квартал санында акша шаңналдарын ап турган. 1989 чылда хереглекчилер кооперациязының ажилдакчыларының профэвилелиниң даргазына чаңгыс үн-

биле соңгуткаш, ол-ла ажылынга 2008 чылга чедир ажилдаан. Ажылының угла-нышкыны албан-организацияларның чедер-четпес чүүлдерин сайгарып, келген улустуң айтырыгларын удаа-дараа шиитпирлээр турган.

Бир онзалап демдегледип каар чүүл, уругларның “Орленок” дыштанылга лагериниң ажылынга Эдер-оол Шаравиевич Ондарның кириген үлүг-хуузу база чонга билдингир. Бодун бир-ле дугаарында бедик албан-дужаалдарже депшидерин кажан-даа күзевес, чүгле өске эш-өөрүн деткип үндүрерин бодаар кижиги чораан.

Баштайгы уруувус ады Чечек, ачазы Эдерниң адааны ол. Ийи дугаар уруувус ады Салбак. Чүл дизе Чечектиң салбаа бооп турар. Ачазы уругларына дыка ынак, кады сүмележир, ажит-чажыттарын чугаалажыр чораан.

Улуг уруувус Чечек Эдер-ооловна МКУ-нуң психология салбырын дооскан, улаштыр аспирантуразын база өөренип турар, амгы үеде чаштар психологу болуп ажилдап чоруур. Салбак Эдер-ооловна Плеханов аттыг академияны дооскан, экономист, оон аңгыда, Үндүрүг академиязын база доозуп алган, юрист эртемниг кижиги. Амгы үеде ажилдап турар чери Монополияга удур федералдыг албан черинде кол инспектор.

Уйнуу Тамерлан Москваның архитектура институтунуң 5-ки курузунуң студентизи, ол ышкаш Эдера деп аттыг уйнуу база бар. Ол ажилдавышаан, бот-өөредилге-биле эртем-билиг чедип алып сорулгалыг өөренип турар.

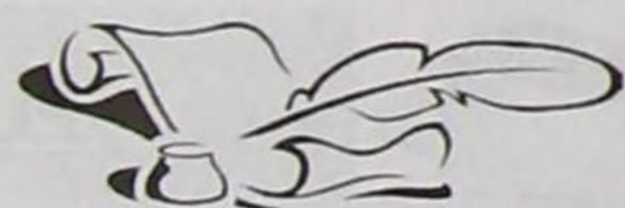
Ачавыс Россия Федерациязының, Тыва Республиканың хүндүлел бижиктериниң эдилекчизи, күш-ажылдың хоочуну, Тыва Республиканың алдарлыг ажилдакчызы, Профэвилелдерниң, Россия Федерациязының Өөредилге яамызының орден-хавыязы дээш оон-даа өске шаңналдарның эдилекчизи. Республиканың кожуун, суурларында ооң өөреникчилери: “Башкывыс отчеттар дужаарына бисти дыка-ла эки өөредип каан” — деп амдыгаа чедир сактып, чугаалажып чоруурлар. Бистиң кожавыс орус оматкыг кырган-ава Галина Чунарева: “Муң кижиги аразында бир-ле онзагай кижиги чоруур, ындыг кижиги — Эдер-оол Шаравиевич Ондар-дыр” — деп, чугаалап ханмас кижиги чүве.

Шак мынчаар кызып, амыдырап-чурттап чордувус. Ажил-агыйга-даа алдараттыг, амы-хууда амыдыралывыска-даа эрес-кежээ чораанывыс чоннуң караанга көскү болбайн канчаар. Чүгле ачавыс бистен, бо чырык өртемчейден эртежик чоруй барганы хомуданчыг.

Хөрзүн-шыкты шуглак кылгаш
удуп чыдар
Хөөкүй кижиги дириг чорда, ооң нүүрү
Чуртталгага, кижилерге ынакшылдан
Чула ышкаш, кезээде хып
чырып чораан...
А. Үержаа.

Өөнүң ишти Нина ОНДАР,
Россия Федерациязының кадык
камгалалының тергини.

Чогаал арны

ТЫВА ЧЕЧЕН ЧОГААЛДЫҢ ДЭЭЖИЗИ

(Уланчызы. Эгези № № 83-87
"Шында")

• Моңгуш КЕНИН-ЛОПСАН,
Тываның улустуң чогаалчызы

ЧИТКЕН УРУГ

(Романдан эге)

Авам ковайып келгеш, менден куужак-таныпкан.

Бешки тоол

АВАМДАН ЧАРЫЛГАНЫМ

Авай.

Авам.

Чырык чер кырында авам ышкаш караа көскү, кулаа дыжы, холу чымчак амытан чок деп бодаар мен. Аштааным-ны-даа күжүр ием бүдүү билип каар. Доңганымны-даа күжүр ием бүдүү билип каар. Авам ышкаш улуг бурган кайда боор.

Тенек шаамның бодалы-дыр. Бо турган Биче-Мөңгүн-Тайга кажан кезээде мөңгө турар. Авам күжүр база бүгү назы-нымда мээң чанымга чурттап чоруур. Бо турган көк дээр база кажан кезээде мөңгө турар. Көк дээрде көстүп келир хүн база эртениң-не бистиң өөвүстү харап келир.

Хоозун бодап бодап чораан уруг-дур мен. Авамдан чарлыр бак салымга таварышкан мен. Чаңгыс кончуг хомудаар чүвем болза, ада-өгбелерниң чүс-чүс чылдарда дагып чораан ыдыктыг Биче-Мөңгүн-Тайга көрүп турда, бистиң кошкул-хөреңгивисти Долдай баштаан кижилер хавырбаан чүвө болза, авам күжүр ам-даа эртениң-не мени эргелдир ийик. Эртениң-не бажым сырый дүгүн дырап бээр ийик.

Та чүү деп кончуг салым ыйнаан. Бүдүн өгнүң иштинден чүгле чаңгыс мен артып калган. Ачамның, авамның дазылында чүгле чаңгыс мен артып калган. "Контр идегеттин" дазылын тура тыртып узут-каар деп чүвө бо ирги бе? Боолуг кижилер! Долдай баштаан намчылар! Бистиң төрөл аймактын, мээң төрөл аймамның когун үзе узуткап шыдаас силер. Өзүп келгеш, ашакка барып алыр мен. Ажы-төлдүг болур мен. Мээң оолдарым, кыстарым адам-өгбемниң Хертек Улар уктуг адын-сывын уламчылап чурттаар. Адам-иемниң чурттап чораан хонаштарын ээлеп чурттаар.

Мээң угум черле үзүлбес.

Авай.

Авам.

Кайда чор сен, авай?

Авамны сакты бергенимде, сээдең ышкаш апаар мен. Хүннү дүн кылдыр бодай бээр мен. Дүннү хүн кылдыр бодай бээр мен. Бар чүвени чок кылдыр, чок чүвени бар кылдыр бодай бээр мен. Бир чугаалаан чүвени катаптай бээр мен. Бир чамдыкта авамны сагынгаш, үнүм чиде бээр, кулаам дүлөй апаар.

Кижиниң төлү кончуг дижир. Авам күжүр кызы мени хойгарып чыткаш, улуг уйгузун удуй бергенин ынчан билбээн мен. Сөөлүнде билип каан мен. Авам дириг тургаш-ла, чорта бээрин билген. Мен күжүр дың чааскаан артарын билген, ынчангаш хүнезиниң кылдыр бир хап кур-га ааржыны белеткеп каан. Мен мелегей ол дугайын ынчан көңүс билбес турган. База бир билир чүвем болза, авам меңээ мөңгүн чүскүүн берген. Ам бодап чоруу-румга, авамның мээң салым-чолумга өнчү кылдыр арттырып каан чүвези бо-ла эдилеп чоруурум мөңгүн билзек ол ийин.

Кайда чор сен, авай?

Ол чүмүл? Авам мени хойгарып чыткаш, улуг уйгузун удуй берген. Та каш хондур мөчүп калган авам-биле чаңгыс черге чыткан мен, ону база билбес мен. Сактырымга, авам мени карактап чыдар. Сактырымга, авам караан шийип алгаш, ханы бодалын бодап чыдар. Мөчээн кижини тын тынмас дээрзин дыңнаан мен, ол хиреде авамның тынып азы тынмай чыдарын ынчан черзилээр сарыыл менде чок турган.

Ам-на орталанып келдим. Долдаш дарга баштаан кижилер адам-иемниң кошкул-хөреңгизин хавырган хүнден эгелээш, авам бут кырынга туруп чадаан. Арай боорда от кыдынга чедип келген.

Ам-на сактып келдим ышкаш. Авам мээң оң талакы холумдан тудуп алгаш, чассы-дып олурган.

Авамның чодазы хаваңнаан. Идиинге буду сыңмастаан. Ол кыжын кедергей соок болган. Хар улуг. Оттулар ыаш ыштап аары эмин эрттир берге. Мен чер четпес. Авам өгдөн үнүп албас. Авам дембээр чыдар.

— Бора-Шайның Моолдуг-Хем чурттуг мен. Чучак деп аттыг мен. Авам мени көжүп чорааш, черге божаан. Мени чучак-биле баштай орааган дижир чүвө. Уругларым адазы Биче-Мөңгүн-Тайга чурттуг. Уругларым, кайда силер? Ашаам, кайда сен? Кажан чанып келир сен? Уруг савазы ышкаш эйттен чалап эккеп берем.

Авамның оон ыңай чүнү чугаалаанын билбес мен. Авам чүгле улаарай бергеш, сөс эдер апарган. Менден аарын чажырар. Менден ыраар сеткил база чок. Авам меңээ дуза кадар харык чок апарган. Мен авамга дуза чедирер шыдал чок турган мен.

Шуурган. Чоткан-шуурган. Дүне када оттуп кээримге, чер шимчеп турган ышкаш болду. Сактырымга, борбак даштар-биле өгнү соккулап, черден хоора силгип турганзыг. Чер чырып чорда, чоткан-шуурган өөвүстү орнундан хоора бөөлдепкеш, талыгырже чууктай берген. Мен авамның мойнундан так куужактаныпкан мен, оон ыңай чүнү-даа билбес мен. Бир миннип кээримге, авам-биле бызаа казанааның иштинде чыдар болган мен. Күжүр ием мени холундан туткаш, ынаар үңгеп кирген болган.

Шуурган намдаан. От өшкен. Мен хөөкүйдө от кыпсыр харык кайда боор. Авамның чанында чыдыр мен. Суксаарым кедергей. Караңгы азыгда ийи ногаан чүвө көстүр, ол дээрге чаңгыс бызааның карактары ол болган. Бир өшкүнү база казанак иштинче киригеш, борбак дус чанынга каап берген. Чаңгыс инек, сарлык инээ та кайнаар барган? Дүжүмде дег сагындырар. Бир кезээ Хартыгажык чер касканнап, сыгайындыр ээрип, чаңгыс сарлык инээ чер чыттагылап турганын көргөш, авам бызааны казанак иштинге кириген чүвө. Ол кезээ каарган каргыт-кайнып, ийи кара кускун өөвүс кыры-биле ужуп эрткен. Авам күжүр хаттың уундан, сылдыстарның караандан, инектиң аажызындан, ыттың шугулдаарындан агаар-бойдус канчаар өскерлирин биске чугаалап чораан. Авам меңээ чүнү-даа чугаалабайн, чаңгыс бызааны казанак иштинге кирип, борбак дусту ынаар салып каанында ужу-ла бар. Дус чылгапкан мал коданын кагбас дижир, ону-ла бодаан боор оң. Бызаазын инек кагбас деп кырганнар чугаалажыр, ону база кончуг таарыштырган байдалдыг.

Бир көрүптеримге, казанак ооргазында бир хөм хап халаңнадыр азып каан. Ачам ырадыр аңнаар дээнде, авам ол халты долдур ааржы уруп каарын билир мен. Ам ачам кайда боор, аалдан үнгөш, ол олчаан барган. Чер чораан кижини бодалдыг болур, ааржы когу үзүп болбас. Ааржы чип чораан кижини соокка алыспас, аштан өлбөс дижир. Авам та чүнү бодааш, бир хап ааржыны халаңнадыр азып каан чүвө, ынчан мен мелегей ону кайыын билер ийик мен.

База катап удуй берип-тир мен. Авам чанымда удуп-ла чыдар. Ынчан та каш харлыг турдум ыйнаан, өшкүнү сааптар турдум. Удаан кижини өлүг бе, дириг бе дээрзин ылгай албас мен. Авам удуп-ла чыдар, човуртаары база чиде берген. Сөөлүгү каш хонукта күжүр ием орта уйгу

удуваан, ам аарыыр чери намдааш, удуп чыдары ол деп бодаан мен, ынчангаш авамны дүүретпезин бодааш, аяр бажым ковайтым. Туруп чададым.

— Авай! — деп алгырдым.

Хирезин бодаарымга, боостаам ишти база ышкан, ынчангаш үнүм кыскалаан. Мээң дыйылааш үнүмнү авам дыңнаваан хире болду.

Суксаарым кедергей, хөрек иштинде көс суп каанзыг. Хар чиксээм келир, ол хиреде буттарым бажы сооп эгеледи. Ачамның от уждарын сакты хонуп келдим. Ачам оттуку чаңгыс шаккаш, отту кыпсыптар. Даңгаар эртен дүмаларым-биле чалар отка дөгеленип оргулаар бис. Кошкар баштыг демир ожука авамның пашта шайы хайнып турар. Хамыкты мурнай ававыс бистерни чөмгерип каар. Ам мен кара чааскаан арткан, мени чөмгерер авам удуп чыдар. Мени эргелдир чассыдар ачам читкен. Мээң-биле кады ойнаар дүмаларым бүрлүгүлей берген. Ам мени чүгле Хартыгажык кээрпеге, эжити халырадыр дырбактап турар.

Аңчы кижиниң ыды чүнү-даа билер дижир. Хартыгажык кажаа кырынга чыдар хирезинде эжик аксынга доора чыдар болду. Казанак чанынга кушкаштар келирге, дораан сывыртап чоргузуптар. Авам күжүр эртениң-не бисти чөмгергеш, Хартыгажыкты база тоттур чөмгерер турган. Ам Хартыгажыкты кым-даа кээргевес болгаш чөмгербес апарган. Сактырга, Хартыгажык аал-чурттуң улуг ээзи апарган болгаш, казанак иштинде чаш уруглуг ие кижини хай-халаптан база адыг-бөрүден камгалап чыдар эш апарган.

"Хартыгажык! Казыра дег кара ыдым! Чаш дүмаларым-биле эргелдир, чассыдар чордум. Сени хөлге кылгаш, ушкыптар чордувус. Сени кыйгырар үнүм безин чиде берген, кончуумну. Дүмаларым-биле кады авамга шай хайындырар чээрден чыып алырда, сени эдиртип аар чордум, Хартыгажык. Авамга шай хайындырып ижер сугну суглап берип чордум. Хем кыды баарда, бистиң-биле кады чоруур турдун. Бир хуун сугну салып бээрге, хыл баандан ызырып алгаш, өг чанынга эккеп каар чордун. Ам сээң-биле кады чээргеннээр, суглаар харыым чоктур, Хартыгажык. Ачам чоннуң дайзыны апаарга, ха-дүма, дөргүл-төрелдер база таныш-көрүштер бисти диригге-ле каапканнар. Хартыгажык, оода-ла сен бисти кагбайн көр. Авам сегий бээрге, чер кезип, тоолайлап чораай-ла сен".

Ооң соонда билимдейн барган мен. Сөөлүнде дыңнаан мен. Үш ада дужундан бээр Мөңгүн-Тайга девискээринге ыңдыг чоткан-шуурган болуп көрбээн дижир. Халаптыг чоткан хадып эрткен соонда, алдарлыг аңчы Хертек Сүрүң бистиң өөвүс хонган кыштага халдып келген. Ол кырганны чажымдан таныыр мен. Үстүү-Ыйматыга кыштаар кижини. Оларның өө бистиң өөвүс кады-кожа кыштаар, чазын тарап көшкүлээр улус, оон ам күскээр кыжын база катап каттыжып кээрлер. Аңчы кижини дидим болгаш дыңнангыр дижир. Боолаттырып каан контр Уларның дулгуяк кадайы чоткан-шуурганның соонда кан-дыг чурттап оарын көөр дээш, халдып келген акый болган.

Мээң дириг артарымга улуг буянын чедирген кижини Хертек Сүрүң кырган ол ийин. Ол эртен, ол хүндүс аңчы Сүрүң бистиң казанаавыс тегерип келбээн болза, ынчан-на өлүр турган мен. Улаануттан

сегий бергеш, соок-чарга алыскаш, база катап каданнаан болган мен. Бирде оттуп, бирде дембээр, бирде оңгарлып чыткан мен. Оон ыңай чүү-даа болгулаанын билбес мен.

— Те ханы-дыр, иживит, уруум. Суксаа-ның чиде бээр — деп, ачамның кады аңнаар эжи Сүрүң кырган эрнимге аяк эрни үстүрүп келген.

Караам шимгеш, пактапкан мен. Ооң соонда билимдейн барган мен. Бир оңгарлып кээримге, Сүрүң кырган мени те кежи чоорган-биле так ораагаш, аңгылай чыттырып турган. Оттуп кээримге, өгдө чыдыр мен. Чараам ажыраарымга, боос-таамда сыртылап аарыры чиде берген. Тыныжым база алгаан. Дериткеним кончуг. Элик кежи дөжээш, ооң кырында чыттырып каан. Артында дөр бажында, эң хүндүлүг улус оар черде чыттырып каан. Чер хаванының азын халаңнадыр азып каан хараачаны көргөш, аңчы Сүрүңнүң өө-дүр деп танып каан мен. Улуг аңчының чугаазының ужуң дыңнадым.

— Ие кижини төлүңгө хараалыг. Күжүр амытан уруун хойгарып алгаш, казанак иштинге ыжыкталып чыткаш, чорта берген болду. Улуг аңчының кадайы черниң черинге чорта бээр деп бодаваан мен. Экиде эдержер дээн эвес. Бакта кагжыр дээн эвес. Чуду-каразынга киргеш, хөөкүй Чучакты эрги чевегде орнукушудуп кагдым. Чадагайга салбас апарган болгай. Өрттенген талды озук кылдыр сүүртүп алгаш, сайырым черни казарымга, кастына бээр болду. Хөөкүйнүң мөчү бодун кидис-биле ораагаш, чымчак черге чыттырып кагдым. Өлүг-диригнине аразында арткан уруун үңгерип эккелгеним ол. Хат алгаш барган өөн дилеведим. Барган чүвө баргай аан.

Шимээн барды. Моорай берген ышкаш болду. Мен удуп чыдырымда чүгө чугаалажыр кырганнар боор? Мен одуг чыдырымда чүгө чугаалашпас кырганнар боор? Чүвениң ужу-мажыры билдинмес. Мен база коргунчуг халапка таварышкаш, сээдең ышкаш апарган мен, ынчангаш чүгө ховар чүвени бакка-сокка сактыр апарган мен.

— Өгдөн чүү-даа чүвө артпаан бе? — деп, Хоюг ием айтырды.

— Хос өг дижир чорду. Үш курунун ийизин безин хавырып алгаш барган. Ширтектерни болгаш орун ширтектерин, идик-хеп аймаан безин арттырбаан дижир чорду. Ийи аптазын ол-ла хевээрзин апарган дижир. Авашкылар та канчап казанак иштинче кире берген улус, кара элдеп — деп, өөнге мени эккелген Сүрүң ирей муңгарап чугаалады.

Шимээн барды. Кырганнар база катап харлыга бердилер. Чыдыр мен. Деңгелим үзүлген. Кулаам уунга авамның үнү дыңнадыр. Чоткан хаттың даажы база дыңнадыр.

— Кошкул-хөреңгизини шымбай улус болгай. Алган кадайынга, ажы-төлүңгө чүнү-чүнү арттырып каан ирги? — деп, ие кижиниң сагыш чоаан үнү үндү.

— Менден ыңдыг чүвө айтырба — деп шугулдай бергеш, Сүрүң кырган улаштыр чугаалаар болду. — Казанак иштинде бир кара бызаа база бир сарыг өшкү сеги чыдар болду. Оларның канчап өлгүлээзин билбес мен. Та доңуп өлгөннөр, та аштап өлгөннөр. Контр диригеш, дээди хөмчег-биле амы-тынын алыскан кижиниң салгал дамчаан үре-садызындан чаңгыс уруу дириг арткан-дыр, кошкул-хөреңгизинден чаңгыс ыт арткан ол-ла-дыр. Аарыг уругну үңгерип эккелдим. Коданчы ыды мени эдиреп келди. Ам менден чүвө айтырба-даа, кадай! — дигеш, Сүрүң кырган ширини кончуг апарды.

(Уланчылыг)

БҮРҮЛБААЗЫН ЧУГААЛАР

ОТТУГ КАДАЙ

Янзы-бүрү торулгаларны дыңнап чораан мен. Бир мындыг торулганы даады сактып келир мен.

Бир эр кижиге Улуг-Хемниң Ийи-Талдан үнгөш, Хендергеже шиглей чортуп үнгөн. Орайтай берген. Караңгызы кедергей. Бир кыштаг чуртка келген. Эзерин сойгаш, аьдын оьттуг черге өртеп кааш, бир кажаа иштинге кирип келген. Эзерин сырткы кылгаш, чонаан дөжөнгөш, удуп чыдып алган.

Хенертен кажаа ишти чырыш диген. Кайгамчык чараш оттуг кадай чанында турар болган. Сактырга, ол кадай оттуг ышкаш болган.

— Кортпа, чыт — деп чугаалааш, оттуг кадай ооң хойнунче кирип келген.

Ооң соонда ол кижиге чүү болганын билбес болган.

Ол чорумал кижини дөргүл-төрели дилеп үнгөннөр. Бир кыштаг черге келирге, аьдын өртеп каан болган. Олаа кавының оьт-сигенин ол аьт төндүр чигеш, харын-даа дазылдарын казып чип турар болган. Оон ам ол-ла дөргүл-төрели улаштыр дилеп чоруткаш, бир куйга чедип келгеннөр. Читкен төрели ында бир кедергей чараш кадай-биле кады чурттап турар болган. Ол кадай оттуг ышкаш болган, чүгө дээрге бүткүр бодундан элдептиг херелдер чайнап турар болган.

— Бээр келбеңер. Мээң кадайым хорадай бээр — дигеш, демги ол төрели кижиге даш-биле соккулай бээр болган.

Оттуг кадай агаарга астына бергеш, чиде хона бээр аразында, демги ол төрелин хүлүп алгаш, аалынга эккелгеннөр. Аьш-чем чивес кижиге болган.

Дөргүл-төрели Куу-Хам деп албыс уктуг шыырак хамны хооп эккелгеш, үш хондур хамнадырга, демги ол чүрээ киискээн төрели анаа кижиге апарган дижир.

(Кыргыз Ойдуң огул Бүрбү сактып чугаалаан).

Аяк шайны аартап ора...

ТЫВАДА
ТЫВЫЗЫК БАЗЫРЫК

“Скиф базырыктар” деп билишкен-биле археология эртемине кирген эрте-бурунгу хөй базырыктарның аразында эң улуг базырык Тываның девискээринде. Ооң диаметри 140 метр, девискээрининг хемчээли ийи футбол шөлдөрүнөн безин улуг.

Туннуг базырык Би-Хем кожуунда Чкаловка суурдан ырак эвесе. Туннуг биле Өөк хемнерниң унунда тулааланчак улуг шыкта ол чыдар. Делегейге “Хааннар шынаазы” деп ат-биле сурагжаан Туран шынаазында скиф үезининг хааннар базырыктарының бирээзи Туннуг базырык. Бо базырыкты археологтар эрткен вектин 70 чылдарының эгезинде тыпкан. Базырык тулааланчак черде чыдар. Ону казып шинчилээринге дыка хөй акша-хөреңгиге херек боорга, казарын археологтар соңгаарладып турган. Орус географтыг ниитилелди бистиң чаңгыс чер-чурттууус Сергей Шойгу удурту берген соонда, Туннуг базырыкты шинчилээринге херек акша-төгөрик тыптып, ону 2018 чылда казып эгелээн.

Туннуг бистиң эрага чедир IX вектин ортаа үезининг базыры, археология шинчилелдеринге амгы үеге чедир билдингир скиф базырыктарның аразында эң улуг “назыны” деп эртемденнер тодараткан. Тулаалыг доң черде чыдар болгаш, казары дыка берге, ыңчангаш аңаа кым-даа дегбээн, базырык бүдүн-бүрүн арткан болган. Туннуг базырыктың доң чер иштинде ханызындан эрте-бурунгу үениң эт-херекселдери, идик-хеп, ок-чепсээ, ол үениң кижилерининг сөөк-даяа дээш

археология шинчилелдеринге билдинмес чүүлдерни тып алырынга археологтар идегеп турарлар.

Туннуг базырыктың тургузуу Хааннар шынаазында улуг базырыктардан ылгалдыг болган. Кижилер хөөржүткен кажаа чевеглерни долгандыр дой-довурактан хана туткаш, базырыктың кырынга даштарны төгөриктедир опайтыр чыып каан болган.

Туннуг базырыкты казып шинчилээр дыка берге. Ону казып турда, суг тулаадан үнүп кээр. 2018-2021 чылдарда казыышкыннарның үезинде ок-чепсекти, эт-херекселди, хөй санныг кижилер сөөк-даяан тыпкан. Оларның аразында бичии уругларның сөөктери безин бар болган. Улуг кижилерининг сөөктеринде согуннарның, чыдаларның, селемелерниң истери — олар тулчуушкун-

га өлүрткениниң херечизи.

Туннуг базырыктан тывылган онзагай чүүлдер база бар. Чижээлээрге, кижиге кулаанга дөмөйлөштүр кылган даш сава, Кыдаттың Тан үезининг чоостары, даштарда хүлөр үезининг чуруктары.

2018-2021 чылдарда Туннуг базырыктың чүгле кырыкы, чайын эрий бээр каьдын казып шинчилээн. Базырыкта базырттыг он эң үнелиг чүүлдер оон адаанда доң чер иштинде деп, археолог-туг шинчилелдерниң удуртукчузу Тимур Садыков дыңнаткан.

Туннуг базырыкты казып шинчилээр 2022 чылга чедир уламчылаар. Доң болгаш тулаалыг черде базырыкты казары берге боорга, амгы үениң технологияларын ону шинчилээринге ажылгаар аргаларын эртемденнер дилеп турар.

ЧАШ УРУГЛАР-БИЛЕ
ХОЛБААЛЫГ УЖУРЛАР

Амыдыралда ыңдыг база болгулаар, аныяк өг-бүлөгө чүгө оолдар азы кыс уруглар төрүттүнгөш туруп бээр. Хөй оолдуг азы кыстыг өгдөн оол азы кыс уругну азырап алырга, чаш төл азырап алган өг-бүлө оолдарлыг азы кыстарлыг апаар таварылгалар база тургулаан.

Мырыңай чапанчыг чаңчылдар база бар. Бир звес кыстары хөй төрүттүнгөн аныяк ада азы ие кижиге хөй оолдарлыг кайы-бир төрелиниң азы таныш-көрүжүнүң чаш оглун тудуп орда, ол бичии оолчугаш ооң хойнунга ичелепкен болза, ону база чаагай им-демдек деп санаар. Оолзураан ада-иениң күзели бүдерин оштааны-дыр. Ол ышкаш хөй оолдарлыг, ыңчангаш кыстыг болуксаан аныяк иениң хойнунга чаш кыс уруг ичелепкен болза, ада-ие кыстыг бооп болурунун оштааны-дыр деп санаар.

Мындыг чапанчыг сагылга база бар. Уруг-дарыглыг болуксаан, ыңчалза-даа ол күзели узамдыккан аныяк ада-ие хөй уругларлыг өг-бүледен бир-ле эт-херекселди, чижээлээрге, оолзураан улус кымчы, аргамчы дээн ышкаш эр кижининг эдилээр эдин, азы кысыраан улус хачы, ине, чүскүк дээн ышкаш херээжен кижининг эдилээр эдин, чамдыкта ол өг-бүлениң уругларының идик-хевин-даа дилеп алып, азы “бүдүү чажырып аптар” чаңчыл бар. “Алзыпкан” өг-бүлө ону ооржу чорук дивес, ужур-дур дээш билбээчеп эрттирип каар.

УРУГ-ДАРЫГНЫҢ
ДОМНУУ

Кайы-бир аарыг-аржыктан, айыыл-халаптан тайылбырлаттынмас элдепти-биле чайлай берген уруг-дарыгны домнуг ажы-төл дээр. Оларны онзагай камгалакчы күштүг, бурган-чаяакчы эз көргөн, чер

иелиг, дээр адаалыг кылдыр чаяаттыг дээр. Ындыг уруг-дарыгны бойдустан эмчи-домчу деп санап, ажы-төлү салгадап аараан ада-иелер боттарын уругларын оларның хол-будунга дегзип, домнадып алып, Ындыг домнаашкындан уруг-дарыг сегий берген таварылгалар база бар.

ӨГНҮҢ АЙЫСТЫ

Тывалар чаш төлдү сүзүглелдиг кылдыр көөр, харын-даа бурганчыдар. Ыңчангаш хөй уругларлыг өг-бүлениң өөнүң эжи болгаш эргинден айыс алып чаңчыл бар. Өгже кирерда азы оон үнерде, эжи биле эргининг дээр, чал-барып, айыс ап эртер. Ыңчаар чалбарып, айыс алган кижилерниң уруг-дарыг хөй ажы-төлдүг өг-бүлениң ажы-төлү дег өөр-өнер, каң кадык болур.

«АРБАЙ-ХООР»

Бо оюн тыва улустуң оюннарының аразында эң делгереңгей оюн. Чүгө дээрге каяа-даа чорааш, “Арбай-хоорлап” ойнап болур. Колдуунда бичии уруглар-биле ойнаар, оларны чалгааратпас, хөгледир, харын-даа мырыңай мөгаттыганын азы кылыын чазар дээр ойнаарында дыка таарымчалыг, бөдүүн, сөс-домаа доктааттыг оюн.

Улуг кижиге уругнун холдарының салааларын айтып чугааланып, адыжының иштинге тараа хооранын өттүндүр «былгап»:

Матпаадыр паштаныр
Бажы-курлуг мал кадарар,
Ортаа-мерген от салыр,
Уваа-шээжек уруг алып,
Биче-бөөвей чээрден чыыр.
Кылбас-тутпас чүвези чок
Кызыл-маадыр алышкылар
Арбай-хоор, арбай-хоор, арбай-хоор.
Чуп-чуп чудурук,
Чудук ышкаш билек,
Кып-кыры, өп-өжүн
Чап-чарын, тас колдук,
Кичик-кичик,
Кижиргенчиг колдуктар
деп, хөглүг чугааланып, салааларын чоорту уругнун колдуунче чоокшуладып, уругну кижиргендирип ойнадыр.

ТЫВАДА – КЫШ

Абакандан Кызыл чедир
Адар даңны атсы кактым.
Мөңгө Саян сыны
Мөгейген дег соомда калды.

(Мөңгүш Доржунун “Орукка бодал” деп шүлүүндөн)

ТЫВАНЫҢ БИОЛОГ ЭРТЕМДЕНИ

Долума Дмитриевна САРБАА – Тываның үнүш өзүмнерин эртем ёзуугар шинчилээн эртемден, биология эртемнеринин кандидаты.

Ол 1940 чылдың февраль 3-те Туран хоорайга Дмитрий Шожукаевич биле Шалык Самбаевна Моломдайларның хей ажы-төлдүг өг-бүлезинге төрүттүнген. 1957 чылда Кызылдың 2 дугаар ортумак школазын меңгүн медаль-биле доозуп алгаш, Москваның күрүнэ университетинин биология-хөрзүн факультетинге өөренип кирген. Дээди эртем өөрөдүлгезин доозуп алгаш, Тыва Республиканың

чурт-шинчилел музейинге ажилдап эгелээн. Оон башкылаашкын ажылын шилип алган. Тываның күрүнэ университетинге улуг башкызындан эгелээш, биология кафедрасының доцентизинге чедир 50 ажыг чылдар дургузунда ажилдаан.

Улуг-Хем ыйгылаажының үнүштеринин дугайында эртем-шинчилелдин кылгаш, 2007 чылда кандидат диссертациязын камгалап алган. «Тыва Республиканың Кызыл дептери» деп номнун авторларының бирээзи.

Россия Федерациязының база Тыва Республиканың аңгы-аңгы шаңнал-макталдарының эдилекчизи. Республиканың биология башкыларын өөредип, школаның аныяк кадрларын белеткээн.

Эргим ынак ававыс, кырган-ававыс, кады чурттаан эжинин идегелдиг чөлөнгийжи Долума Дмитриевна Сарбаа 82 харлыында үр аараанының соонда, чырык өртемчейден чарлып чоруткан. Чонунга хүндүткелдиг улуг эртемден башкының дугайында чылыг, чырык сактыышкыннар кезээ меңгеде уттундурбас.

Чоок төрөлдери.

Чарлал — Реклама

Информационное сообщение о проведении открытого аукциона по заключению договоров аренды и купли-продажи земельных участков

Администрация муниципального района Чаа-Хольский кожуун Республики Тыва на основании постановления председателя администрации «О проведении открытого аукциона на право заключения договора» № 617 от 22 ноября 2021 года извещает о проведении открытого аукциона по заключению договоров аренды и купли-продажи земельных участков.

Аукцион состоится 27 декабря 2021 года в 15:00 ч. в администрации Чаа-Хольского кожууна по адресу: Республика Тыва, Чаа-Хольский район, с. Чаа-Холь, ул. Ленина 8, на 2 этаже в зале заседаний.

Для участия в торгах допускаются физические лица и юридические лица. Один заявитель вправе подать только одну заявку на участие в аукционе. Заявка на участие в аукционе, поступившая по истечении срока ее приема, возвращается в день ее поступления заявителю.

Предмет аукциона: заключение договора аренды.

Лот № 1: Республика Тыва, Чаа-Хольский район, местечко Чаш-Тал адаа общей площадью 50000 кв.м., кадастровый номер 17:14:0601001:342, разрешенное использование – выращивание зерновых и иных сельскохозяйственных культур. Со сроком аренды 49 лет.

Начальная цена – 4500, Размер задатка – 900, шаг аукциона – 135.

Лот № 2: Республика Тыва, Чаа-Хольский район, местечко Кара-Суг общей площадью 224245 кв.м., кадастровый номер 17:14:0601003:266, разрешенное использование – выращивание зерновых и иных сельскохозяйственных культур. Со сроком аренды 49 лет.

Начальная цена – 3300, Размер задатка – 660, шаг аукциона – 99.

Лот № 3: Республика Тыва, Чаа-Хольский район, с. Булун-Терек, ул. Дружба, дом 2 а общей площадью 840 кв.м., кадастровый номер 17:14:0301012:227, разрешенное использование – ведение огородничества. Со сроком аренды 3 года.

Начальная цена – 3000, Размер задатка – 600, шаг аукциона – 90.

Предмет аукциона: заключение договора купли-продажи.

Лот № 4: Республика Тыва, Чаа-Хольский район, местечко Булак-Бажы общей площадью 10000 кв.м., кадастровый номер 17:14:0502001:122, разрешенное использование – ведение личного подсобного хозяйства на полевых участках.

Начальная цена – 4800, Размер задатка – 960, шаг аукциона – 144.

Лот № 5: Республика Тыва, Чаа-Хольский район, местечко Сарыг-Булун общей площадью 5000 кв.м., кадастровый номер 17:14:0302001:882, разрешенное использование – для ведения личного подсобного хозяйства.

Начальная цена – 4500, Размер задатка – 900, шаг аукциона – 135.

Лот № 6: Республика Тыва, Чаа-Хольский район, местечко Кызыл-Даг общей площадью 23000 кв.м., кадастровый номер 17:14:0701004:121, разрешенное использование – для ведения личного подсобного хозяйства.

Начальная цена – 7700, Размер задатка – 1540, шаг аукциона – 231.

Лот № 7: Республика Тыва, Чаа-Хольский район, местечко Аймырылыг общей площадью 12000 кв.м., кадастровый номер 17:14:0701006:188, разрешенное использование – для ведения личного подсобного хозяйства.

Начальная цена – 5000, Размер задатка – 1000, шаг аукциона – 150.

Лот № 8: Республика Тыва, Чаа-Хольский район, местечко Кучунгур-Арт общей площадью 22000 кв.м., кадастровый номер 17:14:0000000:262, разрешенное использование – для ведения личного подсобного хозяйства.

Начальная цена – 7400, Размер задатка – 1480, шаг аукциона – 222.

По лотам ограничений и обременений в использовании земельных участков нет.

Заявки на участие в аукционе принимаются по рабочим дням с 24 ноября 2021г. по 24 декабря 2021г. в отделе по земельным и имущественным отношениям администрации Чаа-Хольского района по адресу: Республика Тыва, Чаа-Хольский район, с. Чаа-Холь, ул. Ленина д. 8, с 9:00ч до 18:00ч.

Сумма задатка должна поступить на расчетный счет организатора торгов до 18:00 ч «24» декабря 2021 года. (КБК 000000000000000000510, УФК по РТ (Администрация Чаа-Хольского кожууна), ОТДЕЛЕНИЕ – НБ Республики Тыва, ИНН 1715001332, ОКТМО 93656440101, БИК 019304100, КПП 171501001).

Для участия в аукционе претендент должен предоставить одновременно:

1) заявку (в двух экземплярах) на участие в аукционе с указанием реквизитов счета для возврата задатка;

2) копии документов, удостоверяющих личность (для физических лиц);

3) нотариально заверенные копии учредительных документов и свидетельства о государственной регистрации юридического лица;

4) доверенность на лицо, уполномоченное действовать от имени заявителя при подаче заявки на участие в торгах;

5) документы, подтверждающие внесение задатка.

Информация о торгах размещена на Интернет-сайте администрации Чаа-Хольского кожууна <http://chaa-hol.rtyva.ru/> и на официальном сайте РФ для размещения информации о проведении торгов torgi.gov.ru.

Председатель администрации муниципального района Чаа-Хольский кожуун Республики Тыва Р. Баз-оол.

ТУРГУЗУКЧУЗУ:

Тыва Республиканың Информатизация болгаш харылзаа яамызы.

Кол редакторнун хүлээлгезин күүседип турар М.О. ОНДАР.

Редакцияның болгаш үндүрүкчүнүн адреси: 667000. Тыва Республика Кызыл хоорай, Красноармейская, 100, каб. 29, 32

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:

Редактор – 2-01-35.

Чарлал килдизи – 2-01-35, 2-18-10

Менеджер: Е.Э. Иргит. каб. 309

Солун чыскаакчылары:

С.Н. Монгуш, А.К. Ооржак – 2-17-94

Корректор: Ч.Н. Мачык, А.А. Лагбы

– 2-17-94

Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг коммуникациялар адырынга хайгаарал талазы-биле федералдыг албанның Тыва Республика талазы-биле эргелели «Шын» солунну 2012 чылдың декабрь 3-те бүрүткээн. Херечилелдин дугаары — ПИ №ТУ17-00068.

Солунну «Тываполиграф» АН-ге парлаан.

(Индекс: 667000. Тыва Республика, Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко, 1).

Солунда парлаттыг материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыг саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадылары дээш авторлар боттары харылаар.

Чагыдылга индекси: хуу кижилерге — П6855, организацияларга — П6860

Солун неделяда ийи катап үнер (среда, суббота).

Номерни парлалгаже дужаганы: график езугаар — 21.00, херек кырында — 18.00.

Солун келбейн барганда, 2-11-52 телефонче долгаар.

2021 ЧЫЛДА «ШЫН» СОЛУННУҢ ЧАГЫДЫЛГАЗЫ: БИР ЭВЕС РЕДАКЦИЯДАН ЧАГЫДАР БОЛЗА,

ЧАРТЫК ЧЫЛДА – 960 рубль. ПОЧТА ДАМЧЫШТЫР ЧАГЫДАР БОЛЗА, ЧАРТЫК ЧЫЛДА – 1212,24 рубль. Тел.: 2-01-35

солуннун сайтызы:

//shyn.ru

электроннуг почтазы:

shyntuva@mail.ru

shyntuva@yandex.ru

Тираж: 3500 кезек

Утерянный аттестат о полном среднем образовании серия АА №01727000000803, выданный 30.06.2017 года МБОУ гимназия №5 г. Кызыла на имя Чанзан Алдын-оол Демир-ооловича, считать недействительным.

Сеткиливис ханызындан!

"Тува 24" телеканалга 2500 рубльди төлээш, эргим болгаш чоок кижилериңерниң төрүттүнген хүннери, юбилейлери-биле байыр чедирбишаан, "Сеткиливис ханызындан!" деп хөгжүмнүг байыр дамчыдылгасынга чылыг-чымчак, чечен-мерген сестер дамчыштыр байыр чедирип болур силер.

Чагыгларны Кызыл хоорай,

Красноармейская кудумчузу, бажың №100, 309 дугаар өрээл азы 8 (394)-22-3-39-45 сот. 8-923-267-07-49 дугаарлыг телефоннар дамчыштыр хүлээп ап турар.

Подарите музыкальное поздравление своим родным и близким на телеканале «Тува 24»

КАЖДУЮ СУББОТУ В 8:30 ТЕЛЕПРОГРАММА «ОТ ВСЕЙ ДУШИ»

8-923-262-14-73

